

เครือข่ายผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ในพื้นที่ความรู้ศึกษาศาสตร์ และจิตวิทยาการศึกษาในสังคมไทยสมัยใหม่

พิสิษฐ์ นาสี¹

นงเยาว์ เนาวรัตน์²

ออมสิน จตุพร³

วสันต์ สรรพสุข⁴

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาการก่อรูปและปฏิบัติการของกลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ในพื้นที่ความรู้ศึกษาศาสตร์ในประเทศไทยผ่านกรณีศึกษา 4 กลุ่ม ได้แก่ Thai Civic Education (TCE) ก่อการครู insKru และครูขอสอน โดยมุ่งวิเคราะห์การผลิตความรู้ทางเลือก การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของความเป็นครู และการเปิดพื้นที่เรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนฐานของการมีส่วนร่วม การวิพากษ์ และประสบการณ์ตรงของครูและผู้เรียน งานวิจัยใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์ เพื่อสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางการศึกษา กระบวนการเรียนรู้ และการเคลื่อนไหวในระดับฐานราก โดยประยุกต์แนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movements) ของ Melucci พบว่า กลุ่มเหล่านี้ไม่ได้เพียงเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปการศึกษา แต่ยังทำหน้าที่ในฐานะขบวนการเชิงวัฒนธรรมที่มีลักษณะเด่น ได้แก่ การก่อรูปอัตลักษณ์ร่วม เชิงกระบวนการ โครงสร้างเครือข่ายแบบแนวนอน การใช้เทคโนโลยีและพื้นที่ชีวิตประจำวันเป็นเครื่องมือปฏิบัติการ และการผลิตความรู้เพื่อท้าทายอำนาจเชิงสถาบัน

¹ คณะศึกษาศาสตร์ และศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา สถาบันวิจัยพหุศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ <Email: pisith.nasee@cmu.ac.th>

² ศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา สถาบันวิจัยพหุศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ <Email: nyayee@hotmail.com>

³ คณะศึกษาศาสตร์ และศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา สถาบันวิจัยพหุศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ <Email: omsin.j@cmu.ac.th>

⁴ วิทยาลัยการศึกษา มหาวิทยาลัยพะเยา <Email: wasan.sa@up.ac.th>

บทความนี้เสนอว่ารัฐและสังคมไทยควรหันมาให้ความสำคัญกับการสร้างระบบนิเวศความรู้แบบมีส่วนร่วมที่เปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มผู้ปฏิบัติการภาคพลเมืองและเครือข่ายใหม่ ๆ ได้มีบทบาทในการกำหนดทิศทางของการศึกษาและการเรียนรู้ร่วมกัน อันเป็นแนวทางสำคัญต่อการปฏิรูปการศึกษาที่มีรากฐานจากวัฒนธรรมประสบการณ์จริง และความเป็นประชาธิปไตย

คำสำคัญ: เครือข่าย ผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ พื้นที่ความรู้ศึกษาศาสตร์ การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่

Networks of New Actors in Knowledge Space of Education and Educational Psychology in Modern Thai Society

Pisith Nasee⁵

Nongyao Nawarat⁶

Omsin Jatuporn⁷

Wasan Sapphasuk⁸

ABSTRACT

This article explores the formation and practices of new actors in knowledge space of education in Thailand through four case studies: Thai Civic Education (TCE), Kor Karn Kru, insKru, and Kru Kor Sorn. The study focuses on how these groups generate alternative educational knowledge, reconstruct the identity of teachers, and create participatory learning spaces grounded in critical thinking and lived experiences of both teachers and learners. Using qualitative research methods—including document analysis, in-depth interviews, focus group discussions, and observation. This research investigates the relationships among educational structures, learning processes, and the grassroots movements that challenge existing systems. By applying Melucci's concept of New Social Movements (NSM), the study finds that these groups do not only seek

⁵ Faculty of Education, Research Center for Multiculturalism and Education Policy, Multidisciplinary Research Institute, Chiang Mai University <Email: pisith.nasee@cmu.ac.th>

⁶ Research Center for Multiculturalism and Education Policy, Multidisciplinary Research Institute, Chiang Mai University <Email: nyayee@hotmail.com>

⁷ Faculty of Education, Research Center for Multiculturalism and Education Policy, Multidisciplinary Research Institute, Chiang Mai University <Email: omsin.j@cmu.ac.th>

⁸ School of Education, University of Phayao <Email: wasan.sa@up.ac.th>

educational reform but also function as cultural movements with distinctive characteristics. These include the processual construction of collective identity, horizontal network structures, the use of digital technology and everyday life as platforms for action, and the co-production of knowledge that questions dominant institutional power. The article argues that both the state and Thai society should recognize the importance of building a participatory knowledge ecology that opens space for civic-based actors and new networks to engage meaningfully in shaping the future of education. Such an approach is vital for advancing educational reform rooted in culture, lived experience, and democratic values.

Keywords: Networks, New Actors, Knowledge Space of Education, New Social Movement

บทนำ

การปฏิรูปการศึกษาเป็นวาระแห่งชาติที่มีการผลักดันเรื่อยมาและเด่นชัดมากขึ้น ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ที่คาดหวังให้เป็นฐานคิดและแนวนโยบายในการแก้ไขปัญหาการเรียนรู้ที่ล้าสมัย ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและคุณภาพทางการศึกษา จินตนาการใหม่ทางการศึกษานี้มีแนวโน้มสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกอนาคต มาจนถึงนโยบายการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ 2 ระหว่าง ปี 2552-2561 และในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ระหว่าง ปี 2560-2579 ของรัฐ ซึ่งสะท้อนให้เห็นบทบาทอันสำคัญของการศึกษาในฐานะเสาหลักของการพัฒนาสังคมในทุกองคาพยพและการปฏิรูปการศึกษาเป็นเสมือนการปฏิรูปประเทศไทย ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปการศึกษามากมายทั้งจากภาครัฐ นักการศึกษา นักวิชาการและหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ โดยเฉพาะข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์ การจัดทำแผนนโยบาย และการแนะนำแนวคิดแนวทางการจัดการศึกษาและการเรียนรู้ (Banchanont, 2017; Chareonwongsak, 2015; Chiangkun, 2011; Institute for Population and Social Research, Mahidol University, 2019; Office of the Education Council, 2009; Office of the Permanent Secretary for Defence, 2014; The Potential, 2024; The Secretariat of The House of Representatives, 2014) ยกตัวอย่างในช่วงเวลาดังกล่าวที่สังคมไทยได้รู้จักแนวคิดการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาคอนสตรัคติวิสต์ (Constructivist Theory) และพัฒนาการนิยม (Progressivism) ผ่านวาทกรรมเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child-centered) เพื่อพัฒนาสมรรถนะด้านต่าง ๆ ของผู้เรียน ในสายธารความคิดของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) และสาขาศึกษาย่างเข้มข้น กล่าวได้ว่าความเฟื่องฟูของวรรณกรรมกรการปฏิรูปการศึกษาที่ผ่านมา ในแง่หนึ่งแสดงให้เห็นถึงความท้าทายของสังคมไทยในการมองหาแนวทางที่เหมาะสม ครอบคลุมและเป็นประโยชน์สูงสุดต่อผู้คนทั้งปวง สอดคล้องกับการประเมินของนักวิชาการในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาที่เห็นว่าการปฏิรูปการศึกษายังอยู่ในระหว่างการเดินทางที่ยาวไกล เนื่องจากติดหล่มปัญหาในหลายมิติ เช่น คุณภาพผู้เรียน ครู ระบบบริหารจัดการ ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา และอิทธิพลของแนวคิดทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างเสรีนิยมใหม่ (Banchanont, 2017; Institute for Population and Social Research, Mahidol University, 2019; Katchawattana, 2020; Laochai et al., 2022; “Vongon Phuaphansawat The State,” 2019; Phetdong, Wongkitrungrueng, & Meedeche, 2020; Tanjapatkul, 2021; The Potential, 2024)

เช่นเดียวกัน ข้อค้นพบของ นงเยาว์ เนาวรัตน์ และคณะ ในปี 2564 เมื่อได้สำรวจสถานการณ์ปัญหาและการพัฒนาระบบความรู้ด้านศึกษาศาสตร์และจิตวิทยาการศึกษาในประเทศไทย ผ่านการสำรวจฐานข้อมูลการวิจัยทางศึกษาศาสตร์และจิตวิทยาการศึกษา ระบบบริหารการวิจัยของประเทศ และการจัดทำเวทีประชาคมร่วมกับนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์รุ่นใหม่ถึงรุ่นอาวุโส ซึ่งพบว่ากลไกของการผลิตความรู้ในด้านนี้ยังมีช่องว่างขนาดใหญ่ระหว่างผู้กำหนดยุทธศาสตร์วิจัย (หน่วยงานของรัฐ) กับผู้ผลิตความรู้และผู้ใช้ความรู้ งานศึกษานี้เผยให้เห็นโจทย์ของการผลิตความรู้ที่ส่วนใหญ่ยังกระจุกอยู่ในกลุ่มคนในระบบราชการและสถาบันอุดมศึกษา นอกจากนี้กระบวนการผลิตความรู้ยังไม่คุ้นเคยกับงานวิทยานิพนธ์อื่น ๆ ที่นอกเหนือจากแนวคิดปฏิฐานนิยม-ประจักษ์นิยม ที่สำคัญผู้ใช้ประโยชน์ (ครู นักเรียน ประชาชนทั่วไป) มองว่าความรู้ที่ไหลเวียนอยู่ในระบบความรู้ด้านนี้อ่อนพลัง ไม่อาจนำเสนอคำอธิบายและแสวงหาทางเลือกอื่น ๆ ได้ ในขณะที่สังคมเกิดความท้าทายอย่างรุนแรงจากการเคลื่อนย้ายไหลเวียนของผู้คน ความคิดวัฒนธรรม สินค้าและทุน ในภาพกว้างและในสถานการณ์เฉพาะถิ่น เช่น การเติบโตของการเมืองภาคประชาชน ขบวนการประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน เทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ สื่อสังคมออนไลน์ การเติบโตของแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ หลังโครงสร้างนิยม สตรีนิยม และสภาวะการถูกรบกวน (Disruption) อยู่ตลอดเวลาจากการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีและโรคระบาด ทั้งหมดเป็นปัจจัยที่มีผลให้เกิดการตั้งคำถามกับพื้นที่ทางการศึกษาโดยองค์รวมของสังคมไทย รวมถึงความรู้ที่จะต้องใช้เพื่อตอบโจทย์ของโลกปัจจุบันและอนาคต (Nawarat et al., 2021)

ในงานชิ้นเดียวกันได้กล่าวถึงการไหลตัวของความรู้ในพื้นที่ศึกษาศาสตร์จากกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งในและนอกระบบการศึกษา (นักวิชาการ นักวิจัย ครู ประจําการ และผู้ปฏิบัติการในองค์กรภาคประชาสังคม) เด่นชัดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2550 เช่น นักเรียนเลว พลเรียน insKru ก่อการครู ครูขอสอน และ Thai Civic Education (TCE) กลุ่มเหล่านี้มีปฏิบัติการผ่านประเด็นความรู้ที่หลากหลาย ทั้งด้านการจัดการเรียนการสอน การผลิตและพัฒนาครู การสร้างพลเมือง และการปฏิรูปนโยบาย อีกทั้งยังใช้แพลตฟอร์มที่หลากหลาย ทั้งในสื่อสังคมออนไลน์ เว็บไซต์ และในพื้นที่จริง มีการขยายพื้นที่ทางการศึกษาสู่ประเด็นอำนาจของการสร้างความรู้และการใช้ความรู้เพื่อเปลี่ยนผ่านสังคม และทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย สิ่งนี้ถือเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางการศึกษา

กระบวนการเรียนรู้ และการเคลื่อนไหวในระดับฐานราก ในการช่วงชิงความหมายของการศึกษาในโครงสร้างอำนาจรัฐรวมศูนย์ที่ควบคุมการผลิตความรู้ ในขณะที่การศึกษาก่อนหน้านี้อย่างไม่มีการสำรวจตรวจสอบเรื่องนี้มากนัก งานที่สำคัญหนึ่งชิ้นในปัจจุบันคือการอธิบายกลุ่มก่อการครูอย่างเป็นระบบโดย อุฬาราช เหล่าชัย และคณะ (Laochai et al., 2022) ที่ให้ภาพการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางการศึกษาที่มุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงในระบบจากฐานราก ในขณะที่การศึกษาปฏิบัติการของการรวมกลุ่ม การผลิตและกระจายความรู้ทางการศึกษาทั้งในระดับกลุ่มและเชื่อมโยงสู่ระดับเครือข่าย โดยเฉพาะที่มาจากภาคพลเมืองยังเป็นช่องว่างที่ต้องการการเติมเต็ม

การวิจัยนี้มองกลุ่มเคลื่อนไหวเหล่านี้ในฐานะผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ที่ต้องการเข้ามาช่วงชิงและนำเสนอทางเลือกของการสร้างความรู้ในพื้นที่ศึกษาศาสตร์และจิตวิทยาการศึกษา การวิจัยมีคำถามต่อบริบทที่นำไปสู่การก่อรูปของกลุ่มและเครือข่ายหากมองกลุ่มเคลื่อนไหวในฐานะชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice) ด้วยแล้ว การทำความเข้าใจความเป็นมาของกลุ่ม โดยเฉพาะภูมิหลังของกลุ่มผู้มีบทบาทก่อตั้งและแกนนำจะช่วยให้เข้าใจโจทย์ปัญหาและการสร้างอัตลักษณ์ร่วม คำถามต่อมาเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการของกลุ่มและการเคลื่อนไหวในลักษณะเครือข่ายเพื่อสร้างและกระจายความรู้ (ผู้ผลิตและผู้บริโภคความรู้) ในแพลตฟอร์มต่าง ๆ ว่าเป็นอย่างไร มีการปะทะประสานกับความรู้กระแสหลักและอำนาจรัฐอย่างไร รวมถึงเราจะเข้าใจการเคลื่อนไหวเช่นนี้ในฐานะการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ได้อย่างไร สุดท้ายเป็นคำถามต่อการมองหาแนวทางในการพัฒนาระบบบริหารความรู้เชิงวิพากษ์ที่มีลักษณะข้ามศาสตร์ มีพลวัตและยั่งยืน เพื่อเป็นระบบนิเวศที่สำคัญในการบ่มเพาะและเสริมสร้างนักวิจัยที่มาจากหลากหลายกลุ่ม ผิฝฝนการสร้างโจทย์วิจัยใหม่ ๆ เชื่อมต่อนักวิจัยทั้งในระดับอาวุโส ระดับกลาง และรุ่นใหม่ พร้อม ๆ กับการขับเคลื่อนเชิงนโยบายสาธารณะของรัฐในประเด็นสำคัญ เช่น การปฏิรูปการศึกษาเชิงพื้นที่ในโครงการพื้นที่นวัตกรรมทางการศึกษา อันเป็นส่วนหนึ่งของการกระจายอำนาจทางการศึกษาเพื่อให้เกิดการพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน

การวิจัยนี้ช่วยให้เกิดความเข้าใจในพลวัตของการเคลื่อนไหวจากภาคพลเมืองที่เกาะเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาที่ดำเนินการมาหลายทศวรรษในสังคมไทย แสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีกับรัฐและระบบความรู้ด้านการศึกษาที่ควบคุมโดยรัฐและแนวคิดกระแสหลักอย่างปฏิฐานนิยม-ประจักษ์นิยมผ่านกรณีศึกษาทั้งสิ้น ในฐานะผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ที่เป็นทั้งผู้ผลิตและบริโภคความรู้ โดยการรวมตัว

และทำงานในลักษณะเครือข่ายเพื่อช่วงชิงความหมายและเสนอความรู้ทางเลือกทางการศึกษาและการเรียนรู้ที่มีความหลากหลาย ข้ามศาสตร์ ให้สามารถตอบสนองต่อความท้าทายของยุคสมัยได้ดีขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้เห็นถึงพลวัตของการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในพื้นที่ทางการศึกษาที่มีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ ซึ่งเป็นแนวโน้มของการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนรุ่นใหม่ที่เน้นการใช้ข้อมูลความรู้และสื่อเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างพลังต่อรองในสังคมที่มีพลวัตของอัตลักษณ์ ความหมาย อารมณ์ และปฏิสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน กลายเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้เกิดการสร้างสรรคความรู้ใหม่และมองเห็นสิ่งที่ความรู้กระแสหลักอาจมองไม่เห็น

วัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้ คือ

- 1) เพื่อศึกษาการก่อรูปและบริบทเงื่อนไขที่นำไปสู่การก่อรูปของชุมชนนักปฏิบัติการหน้าใหม่ทางการศึกษาในแพลตฟอร์มต่าง ๆ
- 2) เพื่อศึกษาประเด็นความรู้ การสร้างและกระจายความรู้ ผู้ผลิตและบริโภคความรู้ ของชุมชนนักปฏิบัติการหน้าใหม่ทางการศึกษาในแพลตฟอร์มต่าง ๆ
- 3) เพื่อค้นหาแนวทางในการพัฒนาระบบบริหารความรู้เชิงวิพากษ์ เพื่อสร้างประชาคมเป็นชุมชนนักปฏิบัติทางการศึกษาฯ ในลักษณะข้ามศาสตร์ มีพลวัตและยั่งยืน

อย่างไรก็ตามผู้เขียนตระหนักดีว่าวัตถุประสงค์แต่ละข้อนั้นมีความสำคัญและต้องการเนื้อที่อย่างเหมาะสมในการอธิบาย ดังนั้น ด้วยข้อจำกัดของเนื้อที่ในบทความนี้จึงขออธิบายในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 2 เป็นหลัก และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะมีโอกาสอธิบายผลการศึกษาในวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ในโอกาสต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การทำความเข้าใจผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ทางการศึกษาและเครือข่ายในฐานะการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ในสังคมไทยสมัยใหม่ เริ่มต้นจากการทบทวนแนวคิดชุมชนนักปฏิบัติ หรือ Community of Practice (CoP) โดยแนวคิดนี้เสนอการวิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในฐานะส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ โดยทั่วไปผลที่ตามาจะเห็นว่ทั้งตัวปัจเจกผู้มีส่วนร่วมและชุมชนนักปฏิบัติจะเกิดการเปลี่ยนแปลงผ่านกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ร่วมกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเช่นนี้จึงมีลักษณะสำคัญ

คือ มีพลวัต เปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน นักวิชาการที่สนใจ CoP ให้ความหมายต่อแนวคิดนี้ว่าสามารถเป็นได้ทั้งการสร้างมโนทัศน์การเรียนรู้ทางสังคม (Conception of Social Learning) เป็นแนวทางสู่การรู้และการเรียนรู้ (Approach to Knowing and Learning) เป็นภาคีการเรียนรู้ระหว่างคนที่เห็นถึงประโยชน์จากการเรียนรู้จากกันและระหว่างกันเกี่ยวกับหัวข้อหรือประเด็นหนึ่ง ๆ และการเรียนรู้คือการมีส่วนร่วมและการกลายเป็นในขณะเดียวกัน (Learning as Participation and Becoming) (Smith, Hayes & Shea, 2017; Wenger, 1998; Wenger, McDermott & Snyder, 2002)

จากข้อเสนอของ Smith, Hayes, and Shea (2017) และ Wenger, McDermott and Snyder (2002) แสดงให้เห็นว่าสืบบองค์ประกอบของ CoP ในขณะที่สำคัญ ได้แก่ 1) โดเมน (The Domain) คือ หัวข้อหรือพื้นที่ของความรู้ที่เป็นพื้นฐาน/ปัญหา/สารตั้งต้น ที่สมาชิกสนใจหรือมีแรงปรารถนาาร่วมกันในการกำหนดขอบเขตของความรู้ และดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาาร่วมและใช้พื้นที่ในการแลกเปลี่ยนหรือกำหนดกิจกรรมที่จะกระทำร่วมกัน 2) ชุมชน (The Community) คือ การก่อให้เกิดกลุ่มของผู้คนที่ยึดโยงกันด้วยโดเมน โดยมีคุณภาพของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและนิยามขอบเขตระหว่างคนในและคนนอก 3) ปฏิบัติการ (The Practice) เป็นเสมือนตัวความรู้ วิธีการ เครื่องมือ เรื่องเล่า กรณีศึกษา เอกสาร ฯลฯ ที่สมาชิกลำมาแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และพัฒนาร่วมกัน ภายใต้บริบทที่เฉพาะเจาะจง ปฏิบัติการนี้มีนัยถึงความรู้ของ/และสัมพันธ์กับโดเมนข้างต้น เป็นสนามของความมุ่งมั่น ความพยายาม และสนามของทักษะความเชี่ยวชาญ 4) การมีส่วนร่วมและการสร้างรูปธรรม (Participation and Reification) เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการเข้ามาบรรจบกันของสองกระบวนการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมและการสร้างรูปธรรม ซึ่งได้แก่ การผลิต เช่น เครื่องมือ คำ/ภาษา สัญลักษณ์ กฎเกณฑ์ เอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และอื่น ๆ ซึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นและเคลื่อนไหวภายใต้กระบวนการต่อรองความหมายที่จะเกิดขึ้นอยู่ตลอด 5) ความรู้ (Knowledge) เมื่อสมาชิกใน CoP สร้างความรู้ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน แลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญ ข้อเสนอแนะ และช่วยกันในการแก้ไขปัญหาแล้ว เมื่อผ่านไประยะเวลาหนึ่งจะทำให้เห็นแนวทางร่วมในการทำความเข้าใจและแก้ไขปัญหา และกระบวนการสร้างรูปธรรมจะเปลี่ยนความรู้ร่วม (Shared Knowledge) ให้กลายเป็นเครื่องมือและวัตถุที่จะสร้างให้เกิด Regime of Competence (ชุดของความชำนาญหรือขอบเขตแห่งความสามารถที่สมาชิกยอมรับ/รับรู้) เพื่อใช้

เป็นแนวทางในการเรียนรู้ พัฒนา และสร้างอัตลักษณ์) และ 6) CoP มีปฏิสัมพันธ์หลายระดับและเป็นความสัมพันธ์ที่สั้นไหลตลอดเวลา ภายใต้ปฏิสัมพันธ์เช่นนี้สามารถพิจารณาได้ในสามมิติ ได้แก่ การมีพันธะสัญญาร่วมกัน (Mutual Engagement) การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (Joint Enterprise) และการใช้ทรัพยากรร่วม (Shared Repertoire)

นอกจากนี้ การมอง CoP มีความจำเป็นต้องช่วยให้เห็นมิติของการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movements-NSM) อันจะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์ร่วมสมัยของกลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ในฐานะกระบวนการทางวัฒนธรรมที่พยายามสร้างความหมายใหม่ทางการศึกษาและการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวัน ความรู้สึก อารมณ์ อัตลักษณ์และการสร้างความหมายร่วม รวมถึงการอาศัยข้อมูลสารสนเทศและมีแพลตฟอร์มออนไลน์เป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการสร้างอำนาจต่อรอง Melucci (1989, 1996) เสนอสาระสำคัญของ NSM ไว้ดังนี้

1) มีการใช้ข้อมูลสารสนเทศเป็นทรัพยากรหลัก NSM ไม่ได้เน้นการระดมมวลชนขนาดใหญ่หรือการขับเคลื่อนโดยองค์กรจัดตั้งเหมือนในอดีต แต่เน้นการใช้ข้อมูล เนื้อหา สื่อ และความรู้เป็นฐานสำคัญในการสร้างพลังใหม่และรูปแบบใหม่เพื่อต่อรองท้าทายกับโครงสร้างอำนาจเดิม โดยเฉพาะพลังของสื่อดิจิทัลและสื่อสังคมออนไลน์ (Online Social Media) ในปัจจุบัน

2) เป้าหมายของการเข้าร่วมกิจกรรมไม่ได้เป็นไปเพื่อเปลี่ยนแปลงนโยบายหรือโครงสร้างทางการเมืองเท่านั้น แต่เน้นการมีส่วนร่วมและกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันเองในกลุ่ม ซึ่งถือเป็นเป้าหมายในตัวเอง เป็นการสร้างอัตลักษณ์และความหมายร่วมในกลุ่ม

3) มีลักษณะเป็นเครือข่ายยืดหยุ่น ไม่รวมศูนย์ ไม่เน้นผู้นำ ไม่ใช้โครงสร้างแนวดิ่งและเปิดให้เกิดความหลากหลาย สมาชิกสามารถเชื่อมโยงกันผ่านหลากหลายแพลตฟอร์มทั้งออนไลน์และออฟไลน์ การเคลื่อนไหวจึงมีพลวัตสูงและปรับตัวได้รวดเร็ว

4) การปฏิรูปสังคมกับสืลาชีวิต NSM มักเน้นประเด็นอัตลักษณ์ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สิทธิพลเมือง ความหลากหลายทางเพศ ฯลฯ ซึ่งเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตและความหมายของการดำรงอยู่ มากกว่าการต่อสู้ทางชนชั้นหรือเศรษฐกิจแบบเดิม ดังนั้นการเคลื่อนไหวจึงแฝงอยู่ในกิจวัตรประจำวัน สืลาชีวิต และปฏิสัมพันธ์ของชีวิต

5) การตระหนักว่าปัญหาที่กำลังเผชิญกันอยู่นี้เป็นปัญหาร่วมของสังคมโลก ھاใช้ปัญหาในระดับปัจเจกหรือส่วนบุคคล

ประเด็นที่การเคลื่อนไหวทางสังคมมักได้รับการข้บเน้นอยู่เสมอ คือ อัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม (Collective Identity) ซึ่งจะช่วยขยายความเข้าใจในกระบวนการสร้างความหมายร่วม (Meaning-making) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการก่อตัวของสมาชิกและมีอิทธิพลต่อการกำหนดปฏิบัติการของขบวนการเคลื่อนไหว โดยก่อนหน้านี้การพิจารณาอัตลักษณ์ร่วมมักให้ความสำคัญกับความเป็นหนึ่งเดียวของผู้เข้าร่วมความเป็นศูนย์กลางของผู้ก่อตั้ง ซึ่งบดบังมิติของการเป็นพลวัตในแง่ของการมีปฏิสัมพันธ์กันของผู้คนทั้งในและนอกกลุ่มที่จะทำให้อัตลักษณ์ร่วมไม่สามารถเป็นหนึ่งเดียวและแน่นอนตายตัวอยู่ตลอด จากข้อถกเถียงนี้ Holland, Fox, & Daro (2008) ได้นำเสนอมุมมองกระบวนการทางวัฒนธรรม (Cultural Process) ซึ่งมีอิทธิพลจากงานของนักสังคมศาสตร์อย่าง Melucci (1989) และ Polletta & Jasper (2001) สู่ “กระบวนการสนทนาร่วมกัน” (Dialogic Process) ของอัตลักษณ์ร่วม ซึ่งหมายถึงพื้นที่เปิดของกลุ่มการเคลื่อนไหวที่จะเห็นบทบาทของปัจเจกหรือกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งภายในและภายนอก ในการทบทวน ถกเถียง นำเสนอความหมายหรืออัตลักษณ์ร่วมของขบวนการเคลื่อนไหว ทำให้อัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มอยู่ในกระบวนการก่อรูปและก่อรูปใหม่อยู่ตลอดเวลา ซึ่งแนวทางนี้จะทำให้การข้บเน้นความเป็นผู้นำหรือศูนย์กลางของการเคลื่อนไหวหมดความสำคัญลงไป และข้บมาสู่การให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวในเชิงพื้นที่ (Place-based) หรือการพิจารณาปรากฏการณ์ภายใต้บริบทเฉพาะของพื้นที่และสถานที่นั้น ๆ

สุดท้ายแนวคิดพื้นที่ความรู้ (Knowledge Space) ได้เข้ามาช่วยในการทำทำความเข้าใจประเด็นความรู้ การสร้างและการกระจายแลกเปลี่ยนความรู้รวมถึงประสบการณ์ผ่านพื้นที่ปฏิบัติการในลักษณะต่าง ๆ โดย Turnbull (1997 as cited in Ganjanapan, 2020) เสนอว่า พื้นที่ความรู้มีองค์ประกอบหลากหลาย คือ ผู้คน ทักษะ ความรู้ท้องถิ่น และเครื่องมือที่โยงใยกับกลยุทธ์ทางสังคมและปฏิบัติการต่าง ๆ หมายความว่า พื้นที่ความรู้คือปฏิบัติการที่อยู่เ็นบริบทและเงื่อนไขเฉพาะของความรู้ที่ยึดโยงอยู่กับอำนาจ ดังนั้น ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีฐานะเป็นปฏิบัติการของผู้กระทำการทางสังคมเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยกลยุทธ์ต่าง ๆ ทั้งต่อรองกับโครงสร้างทางสังคมหรือตั้งคำถามกับวาทกรรมของความปกติธรรมดา นอกจากนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (Ganjanapan, 2020) ยังเสนอว่า หากนำแนวคิดของ มาร์กซ์ (Marx) กรัสม์ชี (Gramsci) เลอแฟฟวร์ (Lefebvre) และโซจา (Soja) เข้ามาพิจารณาด้วย

จะทำให้การมองพื้นที่ความรู้มีมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ขัดแย้งกันของชุดความรู้ต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นเพียงการดำรงอยู่ร่วมกันของความรู้ที่มีศักยภาพในการเรียนรู้เท่านั้น นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตสูงและยากที่จะเกิดการผูกขาด เมื่อนำข้อเสนอนี้มามองประเด็นทางสังคม จึงช่วยทำให้เห็นพื้นที่ปฏิบัติการของความรู้จากการปะทะและต่อรองเพื่อสร้างสรรค์และเปลี่ยนแปลงความรู้ไปพร้อม ๆ กัน และเมื่อทบทวนพร้อมกับข้อเสนอของ Barth (2002) และ Hirai (2015) จึงทำให้ได้กรอบการวิเคราะห์ความรู้ของกลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่และเครือข่ายในสี่มิติ ได้แก่ 1) แนวคิดที่นำเข้ามาเพื่อท้าทายกับแนวคิดกระแสหลักของรัฐ 2) ทักษะต่าง ๆ ที่หนุนเสริมผู้กระทำการ ขบวนการ และเครือข่าย 3) ข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ที่ถูกนำเข้ามาใช้ในปฏิบัติการ และ 4) อารมณ์และความรู้สึก/ทัศนคติ ประสบการณ์ส่วนตัวของผู้คน ซึ่งถูกยกระดับเพื่อใช้ทำความเข้าใจความเป็นมนุษย์ โดยทั้งสี่มิติไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่สัมพันธ์อีกทั้งยังซ้อนทับกันในบางส่วน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีกรณีศึกษาหลักที่ได้มาจากการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ประกอบด้วยสี่กลุ่ม ได้แก่ 1) Thai Civic Education (TCE) 2) ก่อการครู 3) insKru และ 4) ครูขอสอน โดยมีเกณฑ์การคัดเลือก ดังนี้

- 1) เริ่มก่อตั้งตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา
- 2) เป็นกลุ่มทางการศึกษาที่มีพื้นที่ปฏิบัติการที่หลากหลาย กว้างขวางและมีบทบาทโดดเด่น
- 3) มีแนวทางในการปฏิรูปการศึกษาโดยเน้นแนวทางการศึกษาเชิงวิพากษ์
- 4) มีจุดเน้นด้านแนวทางและพื้นที่การสร้างความรู้ที่แตกต่างกัน เพื่อใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบ
- 5) มีเครือข่ายปฏิบัติการที่เชื่อมต่อถึงกันทั้งในด้านความรู้ ทรัพยากร พื้นที่ปฏิบัติการและเป้าหมายทางการศึกษา และมีการเชื่อมต่อกับเครือข่ายทางการศึกษาระดับสูงด้วย

การเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย

1) การวิจัยเอกสาร ได้แก่ รัฐธรรมนูญ กฎหมาย นโยบายและประกาศต่าง ๆ จากภาครัฐ เอกสารทางวิชาการ เช่น หนังสือ ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลผลงานของกรณีศึกษาหลักที่นำเสนออย่างเป็นสาธารณะในแพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ ยูทูบ และเว็บไซต์ รวมถึงผลผลิตอื่น ๆ ในรูปแบบสิ่งพิมพ์

2) การวิจัยภาคสนาม ได้แก่

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยใช้เครื่องมือแนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง ระหว่างเดือนมกราคม-มิถุนายน 2565 การกำหนดตัวผู้ให้ข้อมูลมีการจำแนกตามลำดับความสัมพันธ์และบทบาทภายในกลุ่ม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายและเพื่อใช้ตรวจสอบข้ามกัน ได้แก่ กลุ่มแกนนำหรือผู้ร่วมก่อตั้งจากสี่กลุ่มกรณีศึกษา จำนวน 10 ราย ซึ่งได้มาจากการวิจัยเอกสารและการแนะนำผ่านเครือข่ายของโครงการวิจัย ต่อมา คือ กลุ่มผู้ปฏิบัติการหรือเครือข่ายจากสี่กลุ่มกรณีศึกษา จำนวน 10 ราย ซึ่งได้มาจากการสโนว์บอล (Snowball Sampling) และจากการแนะนำของผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่หนึ่ง รวมทั้งหมด 20 ราย แต่เนื่องจากการสัมภาษณ์เกิดขึ้นในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 จึงมีการผสมผสานรูปแบบระหว่างการสัมภาษณ์ในสถานที่จริงและผ่านระบบออนไลน์ (Zoom)

2. การสนทนากลุ่มกับกรณีศึกษาและเครือข่ายเป็นระยะ ๆ ระหว่างเดือนมิถุนายน-ธันวาคม 2565 ซึ่งเป็นช่วงที่สถานการณ์โควิด-19 ได้เบาบางลงแล้ว จึงเป็นการลงพื้นที่เพื่อพบปะในสถานที่จริง เช่น กับผู้ร่วมก่อตั้ง insKru และเครือข่าย คือ กลุ่ม Life Education Thailand และ The Mindset Maker ณ กรุงเทพฯ กับผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่มครูขอสอนพร้อมเพื่อนครู ณ สถานที่ทำงาน (โรงเรียนรัฐบาลแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ) และกับเครือข่ายก่อนการครูล้านนาพร้อมกลุ่มนักเรียนแกนนำและเพื่อนครู ณ สถานที่ทำงาน (โรงเรียนรัฐบาลแห่งหนึ่งในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา)

3. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของกรณีศึกษาที่ดำเนินการผ่านแพลตฟอร์มต่าง ๆ ทั้งในสถานที่จริง (เน้นในกรุงเทพฯ และภาคเหนือ) และออนไลน์ ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-ตุลาคม 2565 กิจกรรมดังกล่าว คือ การเสวนา การจัดห้องพูดคุยในคลับเฮาส์ (Clubhouse) รายการสดบนเฟซบุ๊ก (ไลฟ์) และการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ เช่น ในพื้นที่จริง กิจกรรมโดยกลุ่มก่อนการครูงาน “ครูในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลง: ครูปล่อยแสง ส้าแดงพลัง โดยก่อนการครูรุ่น 3” ณ คณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต

จังหวัดปทุมธานี และการอบรมเชิงปฏิบัติการโดย TCE ล้วนมา “แม่สาย เมืองพหุวัฒนธรรม เรียนรู้ ร่วมใจ เพื่อสร้างเมืองของทุกคน” ณ โรงเรียนแม่สาย ประสิทธิ์ศาสตร์ และกิจกรรม “ศิลป์ สื่อ เด็ก ชัยบ่เมือง” ณ อำเภอแม่สาย จังหวัด เชียงราย ในพื้นที่ออนไลน์ เช่น รายการสดบนเฟซบุ๊ก (ไลฟ์) โดย insKru และเครือข่าย ในหัวข้อต่าง ๆ จำนวน 6 ครั้ง การเสวนาในหัวข้อต่าง ๆ โดยครูขอสอนและเครือข่าย จำนวน 5 ครั้ง โดยสองครั้งถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนในวิชาแกนระดับ ปริญญาตรีของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยวิทยากรจากกลุ่ม ครูขอสอน (ร่วมกับ TCE) ในหัวข้อ “ทำไมครู(ต้อง)ขอสอน: ครู อำนาจ วัฒนธรรม และความเป็นพลเมือง” และ “ครูผู้ทำงานวัฒนธรรมและการสร้างความเป็นพลเมือง” การบรรยายและเสวนาโดยวิทยากรจาก TCE และเครือข่าย จำนวน 1 ครั้ง ซึ่งถูกใช้ เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนในวิชาระดับบัณฑิตศึกษาของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในหัวข้อ “วัฒนธรรมอำนาจนิยมกับวาทกรรมความเป็นไทย ในระบบการศึกษา”

4. การจัดเสวนาสาธารณะ “ฉกัทัศน์การศึกษาไทย” โดยโครงการวิจัย ผ่านระบบออนไลน์จำนวนสองครั้ง ระหว่างเดือนตุลาคมและพฤศจิกายน 2565 โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิจากสถาบันอุดมศึกษารวมสี่คน และตัวแทนนักปฏิบัติการจาก กลุ่มกรณีศึกษาเข้าร่วม เพื่อระดมความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในประเด็นการสร้าง พื้นที่ที่ความรู้ทางเลือกเชิงวิพากษ์ การสร้างความเป็นพลเมือง และการสร้างอัตลักษณ์ ครูพันธุ์ใหม่ ร่วมกับผู้เข้าร่วมที่สนใจ

ผลการวิจัย

ข้อค้นพบสำคัญมีดังนี้

กลุ่มแรกคือ Thai Civic Education (TCE) ก่อตั้งในฐานะเครือข่ายในปี 2554 โดยมีรากฐานมาจากการทำงานของภาคประชาสังคมและนักวิชาการในระดับ อุดมศึกษารวมถึงนักการศึกษาในระบบจำนวนหนึ่งที่มิวิสัยทัศน์เพื่อขับเคลื่อน การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง กลุ่มต้องสร้างข้อถกเถียงต่อความรู้ทางการของรัฐ และการจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างความเป็นพลเมือง (Citizenship)/การศึกษา เพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) ปฏิบัติการของเครือข่าย TCE มุ่งเสนอแนวคิด และภาคปฏิบัติการใหม่ ๆ ของวาทกรรมทางเลือกที่ให้ผู้ปฏิบัติการด้านการสร้าง ความเป็นพลเมืองโดยเฉพาะครูให้เป็นนักการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง (Teacher as Civic Educator) ที่มีวิธีวิทยาและศาสตร์การสอนใหม่ ๆ ในการทำ

ความเข้าใจต่อประเด็นประชาธิปไตย เพื่อสร้างการรับรู้ทางการเมืองให้กับพลเมืองที่มุ่งเน้นความเป็นธรรมทางสังคม การก่อรูปของกลุ่มเด่นชัดขึ้นภายหลังการประกาศใช้ “ยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ.2553-2561”

โดยช่วงแรกเป็นการสร้างพันธมิตรแบบกว้าง ๆ ระหว่างหน่วยงานรัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เพื่อขยายกระบวนการทัศน์ทางการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองให้กว้างขึ้น โดยในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาคประชาสังคมระหว่างประเทศ เช่น มูลนิธิคอนราด อาเดนาวร์ (Konrad Adenauer Stiftung) และมูลนิธิมูลนิธิฟรีดริค เฮแบร์ท (FES) ในช่วงปี 2555-2556 เครือข่ายได้ขยายการทำงานไปสู่ระดับอื่น ๆ โดยเฉพาะในโรงเรียนและสถาบันการผลิตครู โดยมีแกนนำเป็นนักวิชาการในสถาบันอุดมศึกษาที่กรุงเทพฯ

เครือข่ายเลือกแบบทางความคิดเพื่อสร้างพลเมืองประชาธิปไตยในบริบทสังคมไทยจากงานของนักการศึกษาที่มีชื่อเสียงและมีฐานการวิจัยรองรับอย่างแพร่หลาย เช่น Westheimer (2015) ในแนวคิด “แบบพลเมือง” (Kind of Citizen) ต่อมาในปี 2559 มีการจัดตั้งศูนย์ประสานงานเครือข่ายขึ้นที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมี อรรถพล อนันตวรสกุล เป็นผู้อำนวยการ นอกจากนี้ยังมีการขยายความสัมพันธ์ที่ครอบคลุมหลายรูปแบบ ได้แก่ 1) เชิงปัจเจกในฐานะอาจารย์กับลูกศิษย์และเพื่อนร่วมเรียนสถาบันเดียวกัน และเพื่อนที่มักคุ้นในแวดวงวิชาการ 2) เชิงพื้นที่ทำงาน เช่น การทำงานในพื้นที่/ภูมิภาคเดียวกัน 3) เชิงประเด็น คือ ผ่านประเด็นที่สนับสนุนการสร้างความเป็นพลเมือง เช่น ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เมืองที่อยู่ร่วมกัน (Inclusive City) การรู้เท่าทันสื่อ สันติภาพศึกษา พหุวัฒนธรรมศึกษา และสิทธิมนุษยชนศึกษา เป็นต้น จนถึงเดือนสิงหาคม ปี 2562 จึงมีการยกระดับเป็นมูลนิธิการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองไทย (Thai Civic Education Foundation)

ปฏิบัติการสร้างและใช้ความรู้ของเครือข่าย TCE ประกอบด้วยสามลักษณะสำคัญ ได้แก่

1) การพัฒนารอบหลักสูตรและการจัดทำคู่มือ ที่สำคัญ คือ ร่างกรอบหลักสูตรการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองของประเทศไทย ในปี 2556 โดยความร่วมมือกับคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีการกำหนดคุณลักษณะของพลเมืองไว้สี่ประการ คือ พลเมืองเข้มแข็ง (Active Citizens) พลเมืองเป็นผู้ที่มีความรู้และมีข้อมูลเกี่ยวกับประชาธิปไตยที่เพียงพอ (Informed/Knowledgeable Citizens) พลเมืองที่มีทักษะพื้นฐานประชาธิปไตย (Skilled Citizens) และพลเมืองในระบบประชาธิปไตย (Democratic Citizens) (Office of the Basic Education Commission, 2021)

2) การฝึกอบรม Training for the Trainers ให้ครูก่อนประจำการและครูประจำการในทุกภูมิภาค รวมถึงนักการศึกษา นักครูศึกษา ศึกษาพิเศษ และคนทำงานภาคประชาสังคมเพื่อกระจายความรู้และขยายเครือข่าย เชื่อมร้อยหน่วยงานที่ทำงานในประเด็นคล้ายคลึงกัน

3) การจัดเวทีเสวนา/สัมมนา ซึ่งปรากฏว่ากลุ่มในภูมิภาคต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่แนวคิดไปสู่พื้นที่ของตนผ่านการเสวนาและจัดอบรมวิชาพลเมืองศึกษา การปรับปรุงหลักสูตร และเชื่อมโยงสู่ภาคีใหม่ ๆ ตามประเด็นที่สนใจ เช่น กับสถาบันสื่อเด็กและเยาวชน (สสย.) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและกิจกรรมผ่านช่องทางสื่อต่าง ๆ อาทิ การอบรมเชิงปฏิบัติการโดย TCE แม่สาย ในหัวข้อ “แม่สาย เมืองพหุวัฒนธรรม เรียนรู้ ร่วมใจ เพื่อสร้างเมืองของทุกคน” ณ โรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ และการนำเสนอผลของกิจกรรมในงาน “ศิลป์ สื่อ เด็ก ชัยบ่เมือง” ให้กับตัวแทนหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นและสาธารณสุข เมื่อปี 2565 โดยจุดยืนของแกนนำและเครือข่ายมุ่งหวังให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างระดับประเทศกับรัฐพร้อมกับการทำงานในเชิงพื้นที่ร่วมกับเครือข่ายอื่น ๆ เพื่อรับประกันว่าจะได้รับการสนับสนุนด้านทรัพยากรและการเชื่อมโยงเข้าร่วมทำงาน ดังที่แกนนำคนหนึ่งเน้นย้ำว่า “ในขณะที่เราออกไปเคลื่อนไหวอยู่ข้างนอก ระบบต้องไม่ปฏิเสธเรา” (แกนนำ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2565)

ในช่วงของการเก็บข้อมูล ชุมชนปฏิบัติการในเครือข่าย TCE ที่มีชีวิตชีวา ได้แก่ 1) TCE ภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งได้แตกร่างเป็นกลุ่ม LEFT ED ที่มุ่งประเด็นพลเมืองเชิงวิพากษ์ 2) TCE กรุงเทพฯ และปริมณฑล แตกร่างเป็นกลุ่ม Citizen ที่มุ่งเน้นประเด็นพลเมืองประชาธิปไตย 3) TCE ปาดานี มุ่งเน้นการสร้างข้อถกเถียงความเป็นพลเมืองในสังคมพหุวัฒนธรรมและอิสลามศึกษาเชิงวิพากษ์ 4) TCE ล้านนา มุ่งเน้นการสร้างต้นแบบพลเมืองที่มีส่วนร่วม ตื่นรู้ต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและพื้นที่พหุอัตลักษณ์เชิงพื้นที่ 5) TCE แม่สาย และ 6) TCE หาดใหญ่ มุ่งเน้นการสร้างต้นแบบพลเมืองที่มีส่วนร่วม ตื่นรู้ต่อเรื่องการพัฒนาท้องถิ่นและการเป็นพลเมืองเชิงวัฒนธรรม เป็นต้น (แกนนำเครือข่ายภาคเหนือตอนล่าง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 26 มกราคม 2565; แกนนำเครือข่ายภาคใต้, ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2565)

ปฏิบัติการสร้างความรู้ด้านพลเมืองของผู้ปฏิบัติการในเครือข่าย TCE ที่น่าสนใจ เช่น โครงการพัฒนานักศึกษาเพื่อส่งเสริมวิถีประชาธิปไตยในหัวข้อ “ไปให้ถึงประชาธิปไตย เริ่มได้ที่โรงเรียน” ในโรงเรียนบางประกอกวิทยาคม กิจกรรมเสริมความเป็นครูตามโครงการพัฒนานักศึกษาเพื่อส่งเสริมวิถีประชาธิปไตย

ในคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง (แกนนำและเครือข่าย, ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2565, 24 มกราคม 2565, 11 กุมภาพันธ์ 2565) นอกจากนี้ข้อมูลภาคสนามในกิจกรรม “ศิลป์ สื่อ เด็ก ชัยบเมือง” เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2565 โดยเครือข่าย TCE แม่สายที่ทำงานร่วมกับแกนนำเยาวชนจากโรงเรียนแม่สาย ประสิทธิ์ศาสตร์แสดงให้เห็นการออกแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสำรวจทำความเข้าใจต่อบริบทเชิงพื้นที่ ก่อนจะนำมาสู่การพูดคุยแลกเปลี่ยนจนได้ผลผลิตเป็นงานศิลปะผ่านภาพวาด ภาพถ่าย เพลง ละคร และการแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่บอกเล่าเรื่องราวของเมืองที่พวกเขารู้จักและอยากให้เป็น (จากการอบรมเชิงปฏิบัติการ “แม่สาย เมืองวัฒนธรรม เรียนรู้ ร่วมใจ เพื่อสร้างเมืองของทุกคน” ในวันที่ 4-5 มิถุนายน 2565) โดยในงานดังกล่าวมีตัวแทนของหน่วยงานระดับท้องถิ่นเข้าร่วมรับฟังการนำเสนอ ได้แก่ นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลแม่สาย ปลัดอำเภอแม่สาย รองผู้อำนวยการโรงเรียน และผู้นำชุมชน โดยผู้นำเหล่านี้ต่างมีท่าทีรับฟังเสียงสะท้อนของเยาวชน ซึ่งกิจกรรมนี้สามารถแปลงเป็นทุนให้เกิดการเชื่อมโยงไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชนเพื่อหนุนเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาเมืองที่นับรวมเสียงของทุกคน นอกจากนี้ยังปรากฏการเชื่อมโยงกับแหล่งความรู้ทางวิชาการในท้องถิ่น เช่น คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย คณะศึกษาศาสตร์ และคณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการสร้างความรู้ด้านการเป็นพลเมืองในแนวระนาบและอิงบริบท อีกทั้งยังมีมุมมองแบบสหสาขาวิชา

กลุ่มต่อมา คือ ก่อการครู มีประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์ในเชิงสถาบันกับคณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภายใต้ฐานคิด “การสร้างสังคมแห่งการเคารพและเรียนรู้ร่วมกัน” และปรัชญา “การเรียนรู้ที่ดีเป็นสิ่งประเสริฐที่สุดของชีวิต” ของโรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีความเชื่อว่าหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษา คือ การทำงานกับครู เพราะครูเป็นหัวใจสำคัญที่จะส่งเสริมให้เกิดนิเวศการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ จึงได้ร่วมกับองค์กรเครือข่ายเพื่อสร้างครูผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Teachers as Change Agents) และสร้างขบวนการขับเคลื่อนเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมผ่านการศึกษาและเป็นคานงัดของระบบการศึกษาที่จะช่วยจุดประกายการเรียนรู้และวิถีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นมิตรกับเด็ก ครู และผู้ปกครอง

การก่อรูปของกลุ่มต้องย้อนกลับไปในช่วงปี 2560 เมื่อรัฐบาลทุ่มงบประมาณกว่า 4,000 ล้านบาทเพื่อจัดสรรเงินคนละ 10,000 ให้ครูทั่วประเทศกว่า 400,000 คน เพื่อไปอบรมเพิ่มพูนความรู้ภายใต้ชื่อ “ครูบงครู” ถือเป็นต้นธารของการก่อรูปก่อการครู เพื่อพัฒนาหลักสูตรหนึ่งสำหรับโครงการครูบงครู แต่ถึงแม้ภายหลังจะไม่ได้รับการรับรองมาตรฐานจากสถาบันคุรุพัฒนา แต่โครงการยังคงดำเนินไปภายใต้การสนับสนุนของโครงการผู้นำแห่งอนาคต และรับสมัครผู้เข้าร่วมโครงการรุ่นที่ 1 ได้ในเดือนมิถุนายน 2561 ภายใต้ชื่อ “ก่อการครู ครูบันดาลใจ จุดไฟการเรียนรู้” (ผู้ร่วมก่อตั้ง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2565) เนื้อหาหลักของหลักสูตรนี้สามารถแบ่งออกเป็นสี่โมดูล ได้แก่ 1) ครูคือมนุษย์ เพื่อสำรวจภูมิทัศน์ภายในของความเป็นครู เป็นการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อฟื้นฟูจิตวิญญาณความเป็นครู และฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์ ด้วยการสร้างความตระหนักรู้และความเข้าใจในตนเอง เข้าใจกระบวนการเรียนรู้ การสร้างความรู้ และมองเห็นคุณค่าของความหมายของความเป็นครู 2) ตลาดวิชา จะมีวิชาเพิ่มทักษะครูในด้านต่าง ๆ ที่ครูสามารถเลือกเรียนได้ตามความสนใจ เช่น จิตวิทยาเชิงบวกและการเรียนรู้ การออกแบบห้องเรียนสร้างสรรค์ การประเมินเพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นครูคนใหม่ ด้วยวิจัยในชั้นเรียน ทักษะการโค้ชเพื่อครู เวทย์มนต์คาถาในการสร้างการเรียนรู้ที่เปี่ยมความหมาย การออกแบบประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ผ่านเกม ครูกล้าแสดงความคิดเห็น/เป็นภาพ และห้องเรียนแห่งการค้นพบ: ออกแบบการเรียนรู้ในความสนใจของผู้เรียนที่หลากหลายด้วย RBL (Research-based Learning) 3) ครูคือกระบวนการ เป็นการฝึกให้ครูได้ฝึกฝนการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ โดยมีหลักการคือ “ทำให้เห็นตัวอย่าง-ลองทำ-ถอดบทเรียน” ด้วยกระบวนการเหล่านี้ครูจะได้เห็นตัวอย่างชั้นเรียนที่เชื่อมโยงกับชีวิตจริง มีความสนุกสนานและสามารถบูรณาการความรู้ในแต่ละกลุ่มสาระเข้าด้วยกันได้ ได้ลองลงมือทำและสรุปเป็นองค์ความรู้ใหม่จากประสบการณ์ของตนเองตามหลักการเรียนรู้โดยใช้ประสบการณ์เป็นฐาน และ 4) ครูปล่อยแสง เพื่อให้ครูได้ใคร่ครวญความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตัวเอง หลังจากที่ได้เข้าร่วมโครงการ มีการจัดเวทีสาธารณะการเรียนการสอนของครูผู้เข้าร่วมโครงการ โดยครูอาจชวนเพื่อนครูในโรงเรียนหรือผู้บริหารเข้ามาเยี่ยมชมได้ด้วย นอกจากนี้ยังมีเวที Ed Talk ที่ให้ครูบางส่วนมาเล่าบทเรียนที่ตนเองตกผลึกจากการเปลี่ยนแปลงชั้นเรียนหรือเปลี่ยนแปลงตนเอง (Laochai et al., 2022; สามแกนนำ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2565, 20 มกราคม 2565)

ภายหลังเมื่อได้รับเสียงตอบรับจากผู้เข้าร่วมเป็นอย่างดี จนถึงปี 2565 จึงมีการดำเนินโครงการมาถึงรุ่นที่ 3 แล้ว และมีการจัดงานเพื่อ “ปล่อยแสง” ในเดือนมิถุนายน 2565 ซึ่งประกอบด้วยเวทีเสวนาและการอบรมเชิงปฏิบัติการ นอกจากนี้ยังมีการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรในกำกับโดยการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนเพื่อดำเนินโครงการในลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น โครงการบัวหลวง ก่อการครู ที่ร่วมมือกับธนาคารกรุงเทพ ในปี 2562 เพื่ออบรมครูจำนวนกว่า 100 คน จาก 30 โรงเรียนทั่วประเทศ นอกจากนี้คือหลักสูตรก่อกองครูใหญ่ สำหรับผู้บริหารที่อยู่ในโครงการประชารัฐและโครงการโรงเรียนร่วมพัฒนาภายใต้การดูแลของธนาคารกรุงเทพ โดยมีเงื่อนไขว่าครูทุกคนต้องเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ (แกนนำ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2565) ปรากฏว่ามีการมีผู้สนับสนุนภาคเอกชนเช่นนี้ กลายเป็นต้นแบบที่ก่อกองครูนำไปต่อยอดกับโรงเรียนนำร่องหลักสูตรฐานสมรรถนะ ซึ่งได้รับความร่วมมือจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) และมีบริษัทเอกชนอีกจำนวนหนึ่งให้ทุนสนับสนุนเรื่อยมา

หลังจากสำเร็จการอบรมในรุ่นที่ 2 เริ่มปรากฏให้เห็นหน่วยย่อยในการขับเคลื่อนการศึกษาตามพื้นที่หรือตามประเด็นที่ตนเองสนใจ เช่น ก่อกองครู Bangkok และพันธมิตร ก่อกองครูสุพรรณ ก่อกองครูวิทย์-จิต-ศิลป์ PLC ก่อกองครูสิทธิเด็ก ก่อกองครู 3 ภู+ก่อกองครูกาฬสินธุ์ ก่อกองครูขอนแก่น ก่อกองครู ณ ศรีสะเกษ ก่อกองครูสกลนคร และก่อกองครูล้านนา ตัวอย่างที่น่าสนใจของกลุ่มก่อกองครูล้านนา (อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา) ที่ครูแกนนำได้เปิดพื้นที่ในโรงเรียนและสร้างแกนนำนักเรียนเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับเพศศึกษา อัตลักษณ์ทางเพศ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ซึ่งเป็นประเด็นท้าทายและไม่ค่อยมีการสอนในโรงเรียนของรัฐ รวมถึงการสร้างการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงวิชาภาษาไทยกับวิชาต่าง ๆ และสอดคล้องกับวิถีชีวิตในพื้นที่ มีกระบวนการพูดคุยสะท้อนคิดอยู่เสมอ ในขณะเดียวกันยังได้ขยายเครือข่ายครูในโรงเรียนและในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาคปฏิบัติการของแนวคิดจากก่อกองครูที่ “ครูต้องมีความสุขในการสอน ครูและเด็กมีพื้นที่ปลอดภัยในห้องเรียน ครูฟังพาได้และครูรู้สึกว่ามีเครื่องมือที่จะช่วยดูแลเด็กในเกือบทุก ๆ ด้าน นอกจากนี้รูปแบบการสอนสัมพันธ์กันสามฐาน คือ ฐานคิด ฐานใจ และฐานกาย ไม่เน้นฐานใดฐานหนึ่งเกินไป” (แกนนำก่อกองครูล้านนาและตัวแทนนักเรียน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2565, 11 มิถุนายน 2565)

การสร้างพื้นที่ทางสังคมและการเมืองเพื่อให้เกิดการยอมรับ รวมถึงการสร้างอัตลักษณ์และวัฒนธรรมความเป็นนักปฏิรูปการศึกษาเป็นส่วนสำคัญในยุทธศาสตร์ที่ก่อการครูและเครือข่ายใช้ในการเคลื่อนไหว หัวใจสำคัญของกระบวนการเรียนรู้คือการปลดปล่อยร่างกายให้เป็นอิสระ การให้ความสำคัญกับอารมณ์ ความรู้สึก การคิด การรับรู้ และร่างกายในฐานะเครื่องมือสำคัญในการสร้างความรู้เชิงวิพากษ์และความกล้าหาญในการแสดงออกเชิงศีลธรรมเพื่อตั้งคำถามและแสดงความคิดเห็นต่างในระดับชีวิตประจำวัน ซึ่งจะส่งผลต่อการช่วงชิงความหมายและการขยายพื้นที่ปฏิบัติการทั้งในหลักสูตรทางการและหลักสูตรแฝงของโรงเรียน (สามแกนนำ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2565, 20 มกราคม 2565; Laochai et al., 2022) ซึ่งประเด็นนี้ถือเป็นความท้าทายอย่างมหาศาลและยังต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างครูและนักเรียนอยู่ตลอดเวลา ข้อมูลภาคสนามในอำเภอเชียงคำสะท้อนว่าทั้งครูและนักเรียนเกิดการปะทะต่อรองกันอยู่เสมอในการตีความแนวคิดการเคารพต่ออัตลักษณ์และการปลดปล่อยจากการครอบงำ เช่น การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ทางการเมืองด้วยการชูสามนิ้วที่นักเรียนต้องการให้เกิดขึ้นในโรงเรียน ในขณะที่ครูแกนนำรู้สึกว่าการรณรงค์ทำที่ทางการเมืองเอาไว้เพื่อรักษาความสงบภายในและความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ๆ (ตัวแทนนักเรียน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 11 มิถุนายน 2565)

กลุ่มที่สาม คือ insKru ซึ่งก่อตั้งจากการริเริ่มของอดีตนิสิตจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือ ชลิพา ดุลยากร ซึ่งมีความสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับระบบการศึกษา พร้อมกับประสบการณ์เป็นครูอาสาในโครงการ Teach for Thailand จึงได้ก่อตั้ง insKru ขึ้นในปี 2561 และมีจุดยืนในฐานะธุรกิจเพื่อสังคมด้านการศึกษา (Social Enterprise) สำหรับเส้นทางของการก่อร่างสร้างกลุ่มได้ผ่านการขัดเซลาทางความคิดและระบบองค์กรจากการเข้าร่วมประกวดในหลายโอกาสที่จัดขึ้นโดยภาคธุรกิจ เช่น รางวัลรองชนะเลิศในโครงการ Education Hackathon ปีที่ 1 หนึ่งในสิบทีมที่ถูกคัดเลือกเพื่อทำโครงการเพื่อสังคมจากโครงการดีแทคพลิกไทย สิ่งนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ insKru ได้พบกับองค์กรธุรกิจ (ที่หลายแห่งสัมพันธ์กับองค์กรภาครัฐ) ในฐานะเครือข่ายสนับสนุนด้านทรัพยากรในบริบทที่กำลังเฟื่องฟูของ CSR (Corporate Social Responsibility) หรือการทำกิจกรรมเพื่อสังคมของบริษัทเอกชน กิจกรรมเพื่อสังคมในความหมายของ insKru คือ การไม่มุ่งหวังผลกำไรสูงสุด มีโครงสร้างองค์กรที่แน่นอน มุ่งการนำผลประโยชน์กลับมาลงทุนในกลไก และสามารถบริหารจัดการได้ด้วยทีมขนาดเล็ก (ชลิพา ดุลยากร, ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2565)

insKru วางบทบาทตัวเองในฐานะ Teacher Developer มีจุดมุ่งหมายที่ต้องการสร้างพื้นที่ในการเปลี่ยนแปลงโอเดียการจัดการเรียนในห้องเรียนและประสบการณ์ในมุมมองของครู ซึ่งถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการในห้องเรียนและมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้และสร้างการเติบโตของนักเรียน มียุทธศาสตร์เพื่อเป็นเพื่อนครูอย่างแท้จริง (Learning Community for Professional Development) มีการออกแบบกลไกสามส่วนภายในเพื่อรองรับ คือ 1) การเก็บรวบรวมข้อมูล (เว็บไซต์) ที่ทุกคนสามารถเข้ามาหาโอเดียเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในห้องเรียนของตน พร้อมเผยแพร่และสร้างแรงบันดาลใจให้กับเพื่อนครูด้วยกัน 2) พื้นที่สำหรับพูดคุยแลกเปลี่ยน (เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ เว็บไซต์ รายการสดบนเฟซบุ๊ก (ไลฟ์) และ 3) การพัฒนาโดยตรงผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อปลดล็อกครู โดยเน้นสามแนวคิดหลัก คือ Critical Thinking, Creative Thinking และ Student friendly (Safe Space) พร้อมสร้างสรรค์เทคนิคการสอนต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มพัฒนาครูอื่น ๆ โดยเฉพาะที่จัดให้โดยกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเน้นเฉพาะการอบรมครูมิติเดียวและการตอบสนองนโยบาย insKru มีการพัฒนาให้เป็นชุมชนการเรียนรู้อย่างแท้จริงผ่านพื้นที่ออนไลน์เป็นสำคัญ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เน้นการมีส่วนร่วม และสามารถทำได้โดยไร้ข้อจำกัดด้านพื้นที่และเวลา นอกจากนี้ คือ สามารถตอบสนองกับความต้องการของสมาชิกได้อย่างทันทั่วทั้งที่ ทันสถานการณ์ มีมิติที่ครอบคลุมถึงความเป็นมนุษย์ และไร้ซึ่งความลัทธิเชิงอำนาจอย่างที่พบเจอในสถานศึกษา (แกนนำ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2565, 17 กุมภาพันธ์ 2565, 26 มิถุนายน 2565)

ข้อมูลเมื่อเดือนเมษายน 2565 พบว่าเฟซบุ๊กของ insKru (@InsKruThailand) มีผู้ติดตามแล้วถึง 227,992 คน ในส่วนของเว็บไซต์ (inskru.com) มีผู้ใช้งานกว่า 8,000 บัญชี ภายในปรากฏมีการรวบรวมและแบ่งปันโอเดียในการจัดการเรียนการสอนไปแล้วกว่า 5,728 ชิ้น และมีโอเดียถูกนำไปใช้แล้วใน 79,552 ห้องเรียน นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมร่วมมือกับเครือข่ายทั้งรูปแบบออนไลน์และออฟไลน์ เช่น การเสวนาและอบรมเชิงปฏิบัติการ และโครงการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ที่น่าสนใจ เช่น “insKru Backer ขับเคลื่อนห้องเรียนให้นักเรียนอยากเรียนรู้ผ่านครู (ร่วมกับเทใจดอทคอมเพื่อระดมทุน) “English BraveFast เสริมความกล้า ให้ภาษาอังกฤษเป็นมิตรกว่าที่เคย” (ร่วมกับกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์) ในปี 2565 “Ed’s Possible” (ร่วมกับสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา) ในปี 2564 และ “โครงการการวัดผลและการประมวลผล เรียนกับครูคาบนี้เป็นอย่างไร?”

(ร่วมกับคณะวิทยาการการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ในปี 2564 และอีกกิจกรรมหนึ่งที่น่าสนใจคือ รายการสดบนเฟซบุ๊ก (ไลฟ์) ภายใต้ชื่อรายการ insLive ซึ่งจัดขึ้นในทุกสัปดาห์เพื่อชักชวนครูและผู้สนใจเข้ามาพูดคุยในหัวข้อต่าง ๆ ทั้งที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันและที่เป็นปัญหาสำคัญทางการศึกษาและการเรียนรู้ ซึ่งบ่อยครั้งได้เชิญผู้เชี่ยวชาญเข้ามาให้คำปรึกษาฟรีด้วยบรรยากาศที่ผ่อนคลายเป็นกันเอง (เช่น ในหัวข้อ “คุยเรื่องเพศกับนักเรียนอย่างไรในช่วงวันวาเลนไทน์” และ “เมื่อครูไทยเครียดจนทนไม่ไหว ทำยังไงดี” ในวันที่ 9 และ 23 กุมภาพันธ์ 2565

กลุ่มสุดท้าย คือ ครูขอสอน ซึ่งเป็นกลุ่มเครือข่ายของครูเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มีแกนนำเป็นครูประจำการในกรุงเทพฯ (ครูทิว) ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2562 บนแพลตฟอร์มออนไลน์ (เฟซบุ๊กและทวิตเตอร์) เหตุผลของการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นจากประสบการณ์ของกลุ่มแกนนำและเพื่อนครูที่พบเจอในโรงเรียน ซึ่งมีลักษณะคล้ายกัน โดยหลักคือการถูกดึงออกจากห้องเรียน ตัดบ่วงการประเมินในรูปแบบต่าง ๆ และต้องปฏิบัติตามนโยบายที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด ซึ่งกลุ่มมองว่าปัญหาทั้งหมดอยู่ในระดับโครงสร้าง โดยหลัก ๆ คือ ครอบงำอำนาจนิยมในการศึกษา อิทธิพลจากแนวคิดเสรีนิยมใหม่ “เนื่องจากครูที่เป็นผู้ใกล้ชิดนักเรียนมากที่สุดและเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการศึกษาไม่ได้ทำหน้าที่ครู และปัญหานี้เชื่อมโยงกับปัญหาอื่น ๆ ทางการศึกษาด้วย” (ผู้ร่วมก่อตั้ง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2565)

ครูขอสอนจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างพื้นที่ที่เป็นมิตรกับครูและบุคคลทั่วไปเพื่อทำการสื่อสารให้เห็นถึงปัญหาในเชิงโครงสร้าง เน้นให้ครูมองเห็นตนเองในฐานะพลเมืองที่ควรส่งเสียงและสร้างการเปลี่ยนแปลง พื้นที่เช่นนี้จึงเน้นการช่วงชิงความหมายและการจัดการศึกษามาสู่ครูและสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายออกสู่สาธารณะผ่านเครือข่ายเคลื่อนไหวของครู นักเรียน นักศึกษา และนักศึกษาครูในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ปฏิบัติการของกลุ่มเน้นสร้างความเข้าใจให้กับสังคมผ่านการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ การขึ้นเวทีปราศรัย การยื่นหนังสือเรียกร้อง และการถกเถียงในพื้นที่สาธารณะ พร้อมกันนั้นยังใช้สิ่งเหล่านี้เป็นปฏิบัติการเพื่อสร้างทุนให้กับครูประจำการในการคิดวิพากษ์วิจารณ์ ถกตั้งคำถาม และอาจพัฒนาอัตลักษณ์ไปสู่การเป็นครูผู้ทำงานวัฒนธรรมมากขึ้น (ไม่เน้นการสร้างแรงบันดาลใจในการสอนหรือการแนะนำเชิงเทคนิค) ซึ่งทั้งหมดเป็นผลจากการเรียนรู้ร่วมกันตั้งแต่ก่อนการก่อตั้งกลุ่มในความสัมพันธ์กับเครือข่ายหลายกลุ่ม โดยเฉพาะที่เน้นแนวทางของการศึกษาเชิงวิพากษ์เช่นที่นำเสนอโดย เปาโล แพร์

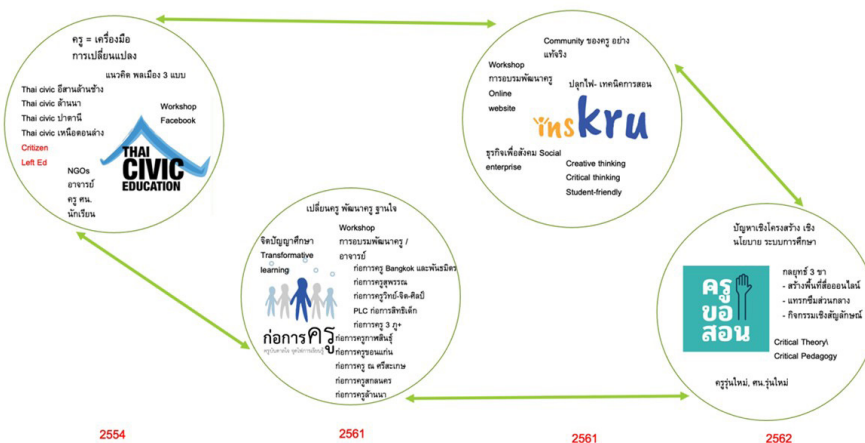
(Freire, 1995, 1998, 2000) และกรั่มซี่ ซึ่งขยายให้เห็นมุมมองของอำนาจและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และมีส่วนช่วยในการตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ทางการศึกษาในสังคมไทย ดังนั้นการขับเคลื่อนทางการศึกษาในมุมมองของครูขอสอนจึงถือเป็นงานการเมืองอย่างหนึ่งด้วย และชุดคุณค่าที่กลุ่มมีร่วมกัน คือ ประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน และอิทธิพลของแนวคิดสังคมนิยม เช่น รัฐสวัสดิการและสหภาพแรงงาน (แกนนำผู้ร่วมก่อตั้ง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2565, 19 มกราคม 2565, 11 กุมภาพันธ์ 2565, 27 มิถุนายน 2565)

ตัวอย่างการเคลื่อนไหวของกลุ่ม เช่น การร่วมในกิจกรรม “ครูลุยกระทรวง ทวงพื้นที่ปลอดภัยในโรงเรียน” เมื่อเดือนตุลาคม 2563 ภายในกระทรวงศึกษาธิการ และการเสวนาในคลับเฮาส์และเฟซบุ๊ก (@Krukorsorn) ในหัวข้อ “ถ้าไม่สู้ก็ต้องอยู่เวร: ทำไมครูไทยต้องไปเฝ้าโรงเรียน” เมื่อเดือนกรกฎาคม 2564 การร่วมขึ้นเวทีปราศรัยในงาน “Worker’ Fest เราทุกคนคือคนทำงาน” เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2565 ณ หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร (ร่วมกับสหภาพคนทำงาน Workers’ Union) เพื่อแสดงออกถึงความสำคัญของคนทำงานทุกกลุ่ม ในประเด็นของอาชีพครู ก็ควรได้รับสิทธิและความเสมอภาคไม่ต่างจากคนทำงานในสายอาชีพอื่น ๆ พร้อมเน้นย้ำแนวทางในการขับเคลื่อนของกลุ่มว่าเป็นแนวทางทางการเมือง เรื่องประชาธิปไตยเช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยในกลุ่มอื่น ๆ และการร่วมเวทีปราศรัยในงาน “บอดีนไม่อินเผด็จการ” เมื่อเดือนกันยายน 2563 ซึ่งจัดโดยกลุ่มนักเรียนเลว องค์กรนักเรียน 6 องค์กร และนักกิจกรรม ณ โรงเรียน บดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เพื่อเรียกร้องให้ครูมีความกล้าหาญ ออกมาปกป้องนักเรียนตามจิตวิญญาณของครู และตามจรรยาบรรณวิชาชีพ “อยากเห็นครูที่สอนพัฒนานักเรียนอย่างแท้จริง ไม่ใช่ทำงานเอกสารเท่านั้น” ครูทิวกล่าวปราศรัย (“Khru kho son,” 2020) นอกจากนี้คือการเสวนาออนไลน์ร่วมกับเครือข่ายต่าง ๆ ตัวอย่างคือที่จัดขึ้นสองครั้งสำหรับนักศึกษาในคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ (ออนไลน์) ในช่วงปี 2565 (ข้อมูลภาคสนาม, 25 กุมภาพันธ์ 2565, 10 กันยายน 2565)

รูปแบบการจัดตั้งของครูขอสอนไม่มีองค์กรที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังอาศัยการไหลเวียนของคนและทรัพยากรร่วมกับเครือข่ายอื่น ๆ ทั้ง insKru TCE เฟซบุ๊กเพจ “อะไร ๆ ก็ครู” เฟซบุ๊กเพจ “พลเรียน” กลุ่มก่อการครูสิทธิเด็ก และกลุ่ม Critizen เป็นต้น โดยปรากฏให้เห็นการทำงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในหลายโอกาส รวมถึงการวางยุทธศาสตร์ร่วมกันในการขับเคลื่อนเครือข่ายเพื่อให้เกิดเอกภาพ

ในระดับหนึ่ง ในขณะที่ยังมีความยืดหยุ่นสูงทั้งภายในกลุ่มและเครือข่าย นอกจากนี้ ยังทำให้เกิดการกระจายตัวของข้อมูลข่าวสารไปสู่สาธารณชนในวงกว้างและรวดเร็ว เกิดการขยายตัวของเครือข่ายโดยเฉพาะกลุ่มครูประจำการและนักเรียน

ภาพ 1 ผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ในพื้นที่ความรู้ศึกษาศาสตร์และจิตวิทยาการ
ศึกษาลীগกลุ่มกรณีศึกษา

ที่มา: ผู้วิจัย

ส่วนต่อไปเป็นการอธิบายกระบวนการทำงานในลักษณะเครือข่ายของกรณีศึกษาทั้งสี่เพื่อเรียนรู้ ร่วมมือและสานความสัมพันธ์ ซึ่งดำเนินการผ่านพื้นที่สำคัญ ได้แก่

1) ห้องสนทนาสามห้องบนแพลตฟอร์มออนไลน์ โดยห้องที่หนึ่ง ประกอบด้วยแกนนำของเครือข่าย โดยหลักจากกลุ่ม insKru พลเรียน ครูขอสอน และ TCE เพื่อประสานงานระหว่างเครือข่าย ริเริ่มกิจกรรมก่อนจะนำไปสู่ห้องสนทนารวมห้องที่สอง เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรื่องราวชีวิตครูทั้งเรื่องงานและการนิเทศผู้บังคับบัญชา เป็นต้น เป็นเสียงของ “ผู้น้อย” ที่ช่วงหลังเติบโตกลายเป็นห้องสำหรับขับเคลื่อนงานของเครือข่าย เช่น การเสนอแนวคิดในการจัดกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ซึ่งปรากฏว่างานสำคัญหลายชิ้นในช่วงหลังเป็นผลผลิตจากห้องนี้ นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่เพื่อค้นหาแกนนำที่มีศักยภาพในการสนับสนุนเครือข่ายมากขึ้น ส่วนห้องสุดท้ายเป็นห้องที่มีสมาชิกมากที่สุด (กว่า 40 คน) สำหรับปรึกษาในการจัดกิจกรรมและโครงการที่มีลักษณะเชิงสัญลักษณ์ เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันพอสมควรจากการทำงานในลักษณะเดียวกันที่ผ่านมาและมีการเพิ่มสมาชิกใหม่อยู่เสมอ

2) กลยุทธ์สามขา เพื่อจัดวางบทบาทหน้าที่ให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่ม กล่าวคือ ขาที่หนึ่ง เพื่อสร้างพื้นที่สื่อสารสร้างสรรค์ทางสังคมออนไลน์ ทั้งข่าวสารกิจกรรม เนื้อหาที่ผลิตและการขยายเครือข่าย โดยเฉพาะกับกลุ่มคนทำงานด้านการศึกษาทั้งในและนอกระบบและกลุ่มเยาวชนที่เห็นความสำคัญในประเด็นที่น่าเสนอ ให้เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนและส่งต่อข้อมูล และเกิดการใช้ความรู้และรับรู้ในวงกว้างมากขึ้น โดยอาศัยพลังของการสื่อสารด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ขาที่สอง เพื่อทำงานร่วมกับรัฐ แกนนำสำคัญ เช่น กลุ่มศึกษานิเทศก์ ครู และนักวิชาการ ด้านการศึกษาที่มีภาพลักษณ์เป็นที่ไว้วางใจของหน่วยงานและข้าราชการระดับสูง เพราะเมื่อมีคนในเครือข่ายสามารถเข้าไปทำงานในคณะทำงานใด ๆ ได้แล้ว ก็ถือว่าเครือข่ายสามารถขยายพื้นที่ต่อรองได้เพื่อนำไปสู่การ “ปรับคำ เปลี่ยนแนวคิด” ในแผนงานหรือนโยบายต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นการเมืองของความรู้ที่ต้องใช้เวลาเพื่อให้เกิดความไว้วางใจ (แกนนำครูขอสอน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2565, 27 มิถุนายน 2565; แกนนำ TCE, ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2565, 24 มกราคม 2565, 26 มกราคม 2565, 18 กุมภาพันธ์ 2565) ขาสุดท้าย เพื่อกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งสร้างการรับรู้ต่อกลุ่มครูขอสอนมากที่สุด ตามที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ ซึ่งในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาเกิดการร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมกันอย่างกว้างขวาง เช่น ร่วมกับกลุ่มนักเรียนเลวในหลายวาระ หรือการร่วมมือกับครูออกมาส่งเสียงถึงปัญหาการละเมิดสิทธิในโรงเรียนหรือการลาออกของครูที่มีจำนวนมากขึ้นตามสื่อต่าง ๆ ขาที่สามนี้เป็นกลยุทธ์หนึ่งที่สำคัญในด้านการปลุกหรือสร้างบรรยากาศในสังคมให้ผู้คนตระหนักถึงปัญหาทางการศึกษามากขึ้นและลุกขึ้นมาส่งเสียงสะท้อนไปยังกระทรวงศึกษาธิการ ที่สำคัญคือเพื่อให้ครูก้าวข้ามความกลัวที่มองไม่เห็น กล้าพูดถึงปัญหาอย่างตรงไปตรงมา และไม่รู้สีกว่ากำลังต่อสู้อย่างโดดเดี่ยว โดยขาที่สามได้พยายามเป็นตัวอย่งให้เห็นว่านี่คือสิทธิที่สามารถกระทำได้ภายใต้รัฐธรรมนูญ ดังที่แกนนำของครูขอสอนเน้นย้ำว่า

“ให้ครูที่สู้หรือครูที่อยากเห็นการเปลี่ยนแปลงหรืออยากพูดปัญหาตรงไปตรงมาเขารู้สึกว่าเขาไม่ได้พูดอยู่คนเดียวหรือเขาต่อสู้อยู่อย่างโดดเดี่ยว พอเราออกมา ออกสื่อ ขึ้นเวที หรือทำอะไรที่เกินเบอร์ เราดูอยู่ในขอบเขตก็เห็นอยู่ว่าไม่เป็นไร ยังอยู่ดีรับราชการดี ยังไม่มีใครไล่ออก ไม่โดนสอบสวน จริง ๆ เราผลักไปได้ไกลมากกว่านี้ เราสามารถทำอะไรได้มากกว่าที่เราคิด แต่มันมีกรงที่มองไม่เห็นที่เราถูกหลอกหรือถูกทำให้เชื่อว่ามันมีอยู่แล้ว”

(แกนนำ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2565)

โดยสรุป กลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ทางการศึกษาทั้งสี่และเครือข่ายมีปฏิบัติการที่สำคัญ ดังนี้

1) มุ่งทำงานร่วมกับคนใน โดยหันมาให้ความสำคัญกับความคิด อารมณ์ และประสบการณ์ของคนในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและการเรียนรู้ ทั้งครู ศึกษานิเทศก์ นักการศึกษา นักศึกษาคู และผู้เรียน เพราะช่วยให้เกิดความเข้าใจ ปัญหาทางการศึกษาที่มีความสลับซับซ้อนในแต่ละพื้นที่ปฏิบัติการ ซึ่งความรู้ทางการ อย่างเดียวไม่สามารถอธิบายได้

2) มุ่งตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์นโยบายการพัฒนาการศึกษา การปฏิรูป การศึกษา การสร้างพลเมือง การผลิตและพัฒนาครูอย่างจริงจัง เนื่องจากปัจจุบัน ยังติดกับดักจากระบบรัฐรวมศูนย์ การแทรกแซงจากอุดมการณ์ทางการเมือง และเศรษฐกิจตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ นอกจากนี้คือการถูกรบกวนอย่างฉับพลัน จากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี สิ่งแวดล้อมและโรคระบาด จนทำให้ไม่อาจ แก้ปัญหาทางการเรียนรู้และเท่าทันการเปลี่ยนแปลงได้

3) ปฏิบัติการที่มองลอดกรอบความรู้และก้าวออกมาจากสาขาทางการศึกษา และจิตวิทยาการศึกษากระแสหลัก โดยมีการนำเอาความรู้จากหลายสาขาวิชา ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อีกทั้งยังใช้แนวคิดทฤษฎีเชิงวิพากษ์มากขึ้น ทั้งจากกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยม หลังโครงสร้างนิยม หลังอาณานิคม และสตรีนิยม เพื่อเน้นให้เห็นว่า ปัญหาทางการศึกษาเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและการเมือง อย่างแยกกันไม่ได้ ซึ่งก่อนหน้านี้เป็นการผูกขาดความรู้ทางศึกษาศาสตร์และจิตวิทยา การศึกษาในหมู่นักวิชาการและนักการศึกษาในสายปฏิฐานนิยม-ประจักษ์นิยม

4) สร้างการขับเคลื่อนอย่างมีส่วนร่วม เป็นการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพ ของชุมชนการเรียนรู้ให้มีพลัง ผ่านกิจกรรมและแพลตฟอร์มที่หลากหลาย (ออนไลน์ และออฟไลน์) ซึ่งเอื้อให้ทุกคนเข้าถึงและเอื้อให้เกิดการสะสมทุนทางสังคม และวัฒนธรรม แม้จะไม่เคยมีประสบการณ์หรือความรู้เบื้องต้นมาก่อน อีกทั้งยังมี ประเด็นที่ครอบคลุมหลายมิติ ท้นสถานการณ์ ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องได้ โดยเฉพาะครู เพื่อให้มีศักยภาพในการจัดการเรียนรู้และผลิตความรู้ได้ด้วยมุมมอง อย่างรอบด้าน โดยเฉพาะในมิติทางสังคม (เพศ ชนชั้น อัตลักษณ์ อำนาจ วัฒนธรรม) ซึ่งได้กลายมาเป็นพื้นฐานแนวคิดในการทำงานร่วมกันในเชิงเครือข่ายขับเคลื่อน เพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา พร้อมทั้งกระตุ้นสังคมให้เกิดกระบวนการ เคลื่อนไหวเพื่อผลักดันในเชิงนโยบายมากขึ้น (เช่น สหภาพครู การสร้างหลักสูตร และตัวชี้วัดใหม่ การสร้างพื้นที่ปลอดภัย การสร้างพลเมืองแบบใหม่)

ทั้งนี้การวางกลยุทธ์ของกลุ่มและเครือข่ายมีอยู่สองระนาบควบคู่กันไป คือ เพื่อกระจายความรู้ไปสู่สาธารณะ-ชุมชน ซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นความรู้ทางเลือก ข้ามศาสตร์ และเพื่อกระจายไปสู่รัฐ ในความหมายที่ว่าต้องการให้กลุ่มและเครือข่ายมีเสียงหรืออำนาจต่อรองเพิ่มมากขึ้นในระบบเดิม หรือเรียกอีกอย่างว่าเป็นการแทรกตัวเข้าไปในระบบเพื่อช่วงชิงพื้นที่ เน้นการสร้างพื้นที่เพื่อการถกเถียงต่อรอง และประสานประโยชน์ระหว่างรัฐ และระหว่างกลุ่มปฏิบัติการกระแสหลักกับกลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ ไม่ใช้การต่อต้านแต่เพียงอย่างเดียว

อภิปรายผล

เมื่อวิเคราะห์การเคลื่อนไหวทางการศึกษาผ่านกรณีศึกษาทั้งสี่ในฐานะการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ พบว่ามีลักษณะสอดคล้องและต่อยอดแนวคิด NSM ของ Melucci ในหลายมิติ ดังนี้

1) การเคลื่อนไหวในฐานะกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความหมายร่วม: หนึ่งในข้อเสนอสำคัญของแนวคิด NSM คือการมองขบวนการทางสังคมที่แตกต่างออกไป นั่นคือไม่ใช้การเรียกร้องนโยบายหรือการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างเพียงอย่างเดียว แต่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ผู้คนมารวมตัวกันเพื่อก่อรูปอัตลักษณ์ใหม่และตั้งคำถามต่อระบบความรู้ที่ครอบงำ กลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ในงานวิจัยนี้สะท้อนให้เห็นลักษณะดังกล่าวอย่างชัดเจน โดยแต่ละกลุ่มได้สร้างอัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) ที่มีพลวัต เช่น อัตลักษณ์ “ครูพลเมืองประชาธิปไตย” (TCE) “ครูผู้นำการเปลี่ยนแปลง” (ก่อการครู) “ครูผู้ร่วมเรียนรู้ในพื้นที่ปลอดภัย” (insKru) และ “ครูผู้ท้าทายโครงสร้างอำนาจ” (ครูขอสอน) อย่างไรก็ตามอัตลักษณ์เหล่านี้ไม่ได้มีลักษณะตายตัว แต่ผ่านกระบวนการถกเถียงต่อรองและเรียนรู้ร่วมกันเสมอ ซึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการสนทนาร่วมกัน (Dialogic Process) ที่ Melucci (1989) และ Holland, Fox, & Daro (2008) เสนอให้มองอัตลักษณ์ว่าเป็นผลลัพธ์ของการมีปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องภายในกลุ่มและกับบริบททางสังคมที่กว้างขึ้น

2) พื้นที่ชีวิตประจำวันในฐานะสนามของปฏิบัติการ: อีกหนึ่งลักษณะสำคัญของ NSM คือการขบเน้นพื้นที่ของชีวิตประจำวัน (Everyday Life) ในฐานะสนามของการเปลี่ยนแปลงสังคม การเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้ปฏิบัติการในงานวิจัยนี้ไม่ได้จำกัดอยู่ในเวทีสาธารณะหรือการเรียกร้องต่อนโยบาย แต่ยังปรากฏผ่านการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียน การสร้างสื่อและแพลตฟอร์มการเรียนรู้ การผลิตความรู้แบบร่วมมือ และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในห้องเรียน ปฏิบัติการเหล่านี้แฝงอยู่

ในลีลาชีวิตของทั้งครูและผู้เรียนที่เลือกจะมองหาระเบียบแบบแผนใหม่ ๆ ของการศึกษา และการเรียนรู้ และเป็นความพยายามสร้างความเป็นปกติแบบใหม่ ๆ ผ่านการสื่อสาร วาทกรรมและพฤติกรรม

3) พลังของข้อมูล ความรู้ และการสื่อสารด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล: NSM ในแบบของ Melucci เน้นย้ำถึงพลังของการเคลื่อนไหวร่วมสมัยที่ไม่ได้อยู่ที่จำนวนของผู้เข้าร่วม หรือการจัดตั้งองค์กรแบบเดิมอีกต่อไป แต่คือพลังของข้อมูล ความรู้ และการสื่อสาร กลุ่มในงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นความสามารถในการใช้ข้อมูลสื่อดิจิทัลและประสบการณ์จริงมาเป็นทุนในการสร้างอำนาจต่อรองใหม่ เช่น กรณีของ insKru ที่ใช้แนวทางการแลกเปลี่ยนเทคนิคการสอนเพื่อสร้างชุมชนครู ครูขอสอนที่ใช้โพสต์ สื่อและวาทกรรมในการตั้งคำถามต่อระบบ หรือ TCE ที่ขับเคลื่อนด้วยแนวคิดพลเมืองเชิงวิพากษ์ผ่านสื่อการเรียนรู้และเวทีแลกเปลี่ยน

4) เครือข่ายความสัมพันธ์แบบแนวนอน พื้นที่ของการร่วมมือที่ไม่รวมศูนย์: กลุ่มผู้ปฏิบัติการเหล่านี้ไม่ได้มีโครงสร้างที่ตายตัวแบบองค์กรจัดตั้งแบบเดิม แต่มีลักษณะเครือข่ายแนวนอนที่เปิดให้เกิดความหลากหลายและยืดหยุ่นสูง สมาชิกสามารถร่วมมือผ่านความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์ พื้นที่ปฏิบัติการหรือช่องทางออนไลน์โดยไม่จำเป็นต้องมีผู้นำแบบดั้งเดิม ทั้งนี้ยังสะท้อนให้เห็นความเป็นเครือข่ายที่มีพลวัตสูง การเชื่อมโยงแบบอิสระ การใช้หน่วยย่อยต่าง ๆ ในการทำงานร่วมกัน และแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกลุ่ม/พื้นที่

5) ความเป็นชายขอบในฐานะพื้นที่สร้างความรู้ใหม่: มุมมองที่สำคัญประการสุดท้ายคือ NSM มักเกิดขึ้นจากชายขอบทั้งในทางภูมิศาสตร์ อาชีพ หรือวิถีคตินักปฏิบัติการในงานวิจัยนี้ไม่ได้เป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดระบบของการศึกษา และการเรียนรู้ อีกทั้งยังมีวิถีคิดที่แตกต่างไปจากความรู้กระแสหลัก แต่ใช้ความเป็นชายขอบเป็นจุดตั้งต้นในการตั้งคำถาม อธิบาย และสร้างความรู้ชุดใหม่เพื่อต่อรองกับความรู้ที่ครอบงำอยู่ ดังนั้นพื้นที่ชายขอบจึงจำเป็นเพื่อให้สังคมไทยสามารถเรียนรู้จากคนไร้อำนาจและค้นพบว่ายังมีชุดความรู้ด้านการศึกษาและการเรียนรู้ชุดอื่น ๆ อีกมากมาย แตกต่างออกไปจากที่สังคมเคยรับรู้กัน (Tanabe, 2016)

นอกจากนี้กรณีศึกษาทั้งสี่ยังแสดงให้เห็นพลวัตของ NSM ในบริบทของสังคมไทยที่มีการผสมผสานยุทธศาสตร์ทั้งการต่อรองและร่วมมือกับรัฐมากกว่าเป็น การต่อต้านโดยตรง

สรุป

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาปรากฏการณ์การก่อรูปของกลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ทางการศึกษาและเครือข่ายในประเทศไทยผ่านกรณีศึกษาทั้งสิ้น ได้แก่ Thai Civic Education (TCE) ก่อการครู insKru และครูขอสอน เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของการสร้างความรู้ทางเลือกในพื้นที่ศึกษาศาสตร์และจิตวิทยาการศึกษา ในบริบทการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปการศึกษาในสังคมไทย การวิจัยนำแนวคิดชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice) แนวคิดพื้นที่ความรู้ (Knowledge Space) และแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movements: NSM) ของ Melucci มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ เพื่อเน้นย้ำว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มเหล่านี้มิใช่เป็นเพียงการเรียกร้องเชิงนโยบายหรือการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นการผลิตอัตลักษณ์ การสร้างความหมาย และการตั้งคำถามต่อระบบการศึกษาและระบบความรู้ที่ผูกขาดโดยโครงสร้างอำนาจรัฐรวมศูนย์

ข้อค้นพบหลักของงานวิจัย คือ กลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้ใช้ความรู้ในลักษณะที่ข้ามศาสตร์ เชื่อมโยงเครือข่ายแบบแนวนอน และมีลักษณะเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่ดำเนินไปในชีวิตประจำวันมากกว่าการต่อสู้ทางการเมืองแบบเดิม ทั้งนี้กลุ่มได้ใช้ยุทธศาสตร์สำคัญ คือ การช่วงชิงความหมายของความเป็นครู การเป็นพลเมืองประชาธิปไตย และการเรียนรู้ใหม่ โดยเน้นคุณค่าแห่งการมีส่วนร่วม การสร้างพื้นที่ปลอดภัย การเคารพอัตลักษณ์ และการเรียนรู้ร่วมกัน บนฐานประสบการณ์จริงของครูและผู้เรียน เมื่อพิจารณาผ่านกรอบ NSM ของ Melucci ทำให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่มเหล่านี้มีลักษณะเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ก่อตัวในรูปแบบของเครือข่ายที่ยืดหยุ่น ใช้ข้อมูล ความรู้ สื่อเป็นทรัพยากรหลักในการสร้างพลังต่อรอง และเน้นการสร้าง ความหมายร่วมผ่านการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ และการมีส่วนร่วมทางสังคม บทความนี้เสนอว่า รัฐและสังคมไทยควรหันมาให้ความสำคัญของการสร้างระบบนิเวศความรู้แบบมีส่วนร่วมที่เปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มผู้ปฏิบัติการภาคพลเมืองและเครือข่ายใหม่ ๆ ได้มีบทบาทในการกำหนดทิศทางของการศึกษาและการเรียนรู้ร่วมกัน อันเป็นแนวทางสำคัญต่อการปฏิรูปการศึกษาที่มีรากฐานจากวัฒนธรรม ประสบการณ์จริง และความเป็นประชาธิปไตย

ข้อจำกัดของการวิจัย

ประการแรก โครงการวิจัยทำงานภาคสนามในสถานการณ์แพร่ระบาดของโรคโควิด-19 จึงส่งผลให้การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ปฏิบัติการของแต่ละกรณีศึกษามีข้อจำกัด จึงอาจส่งผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของข้อมูล อย่างไรก็ตามโครงการได้ปรับเปลี่ยนมาใช้วิธีการสังเกตผ่านระบบออนไลน์ในหลายกิจกรรมแทนประการต่อมา คือ คำถามและสถานการณ์ยังไม่เอื้อต่อการได้มาซึ่งข้อมูลเชิงลึกทั้งในมิติการก่อรูปของทุนความรู้และแรงปรารถนาที่มีอยู่ในตัวผู้ปฏิบัติการทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม เนื่องจากข้อจำกัดในการสร้างความสัมพันธ์แนวนราบและความรู้สึกไว้วางใจ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) การวิจัยชี้ให้เห็นประโยชน์ในการสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะที่มี การรับฟัง “เสียง” ของผู้ปฏิบัติการทางการศึกษาที่มีความปรารถนาจะขับเคลื่อน ให้การศึกษามีความสัมพันธ์กับประเด็นทางสังคมมากขึ้น รวมทั้งการสร้างกลไก ให้ผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ปฏิบัติการทางการศึกษาสามารถกำหนดอนาคตตัวเองได้ ทั้งนี้ การวิจัยเพื่อพัฒนานโยบายสาธารณะที่รับฟังเสียงและมองเห็นปฏิบัติการ ภาคประชาสังคมทางการศึกษาเหล่านี้ จะนำมาซึ่งการมีส่วนร่วมระหว่างผู้คน และชุมชนที่ร่วมเป็นภาคีต่อการจัดการศึกษา

2) การวิจัยแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาระบบการบริหารและการผลิตความรู้ ทางด้านศึกษาศาสตร์และจิตวิทยาการศึกษาควรคำนึงถึงมิติที่กว้างขวางมากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาวิชาชีพครูที่ไม่จำเป็นต้องดำเนินการผ่านกลไกราชการเท่านั้น ดังนั้นการวิจัยที่จะช่วยแสวงหาแนวทางที่ภาคประชาสังคมจะสามารถเข้ามาทำงาน ร่วมกับสถาบันการศึกษา สถาบันการผลิตครูและมีส่วนร่วมในการพัฒนาวิชาชีพครู ให้มีความก้าวหน้าจึงมีความสำคัญ

3) ข้อค้นพบจากการวิจัยนี้สามารถนำไปสู่การสร้างความรู้ผ่านการวิจัย ทางการศึกษา ในมิติที่มีความสัมพันธ์กับสังคมการเมืองไทยร่วมสมัย รวมถึงฉายภาพ ให้เห็นความสำคัญของการสร้างความรู้ฐานการวิจัยเพื่อยกระดับ พัฒนาและเติมเต็ม ศักยภาพความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

4) การวิจัยนี้ได้คลี่คลายให้เห็นการก่อตัวของกลุ่มผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ในพื้นที่ ความรู้ด้านการศึกษาของไทย ที่ได้ร่วมกันผลิตและกระจายความรู้ทางเลือกที่ตอบโต้ภัย กับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองร่วมสมัย โดยผู้ปฏิบัติการในแต่ละกรณี

ได้สร้างการเกาะเกี่ยวและสร้างเครือข่าย ตลอดจนมีการใช้ทรัพยากรความรู้ และทรัพยากรบุคคลร่วมกันในหลายมิติ อีกทั้งยังมีแนวทางสร้างการขับเคลื่อนทางสังคมเพื่อส่งเสียงเรียกร้องและตั้งคำถามคู่ขนานไปกับกระบวนการปฏิรูปการศึกษาไทยที่ดำเนินการมากกว่าสองทศวรรษ นอกจากนี้การวิจัยยังเผยให้เห็นโครงข่ายการเกาะเกี่ยวของผู้ปฏิบัติการในฐานะผู้ผลิตความรู้ที่ดำรงอยู่ควบคู่กับการผลิตและกระจายความรู้ของรัฐ ที่อาศัยระบบราชการเป็นกลไก ดังนั้น กระบวนการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ควรเร่งสร้างโจทย์วิจัยเพื่อสร้างความร่วมมือพร้อมจัดหาแหล่งทรัพยากร เพื่อขยายเขตการผลิตและกระจายความรู้ทางเลือกที่ตอบโจทย์กับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองร่วมสมัยในลักษณะนี้

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “เครือข่ายผู้ปฏิบัติการหน้าใหม่ในพื้นที่ความรู้ศึกษาศาสตร์และจิตวิทยาการศึกษาในสังคมไทยสมัยใหม่” ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม โดยหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัยและการสร้างนวัตกรรม (บพค.)

References

- Banchanont, P. (2017, January 12). *Patirup kansueksa thai laeo pai nai ? kap ‘Somkiat Tangkitvanich’* (in Thai). [Where is Thai education reform heading? With ‘Somkiat Tangkitvanich’]. Retrieved September 20, 2022, from <https://thematter.co/social/thailand-educational-system-interview/16215>
- Barth, F. (2002). An Anthropology of knowledge. *Current Anthropology*, 43(1), 1–18. <https://doi.org/10.1086/324131>
- Chareonwongsak, K. (2015). Kan patirup rabop wichai kansueksa thai nai thotsawat na (in Thai). [Reformation of the educational research system of Thailand for the next decade]. *Silpakorn Educational Research Journal*, 7(2), 9–21.

- Chiangkun, W. (2011). *Rai-ngan saphawa kansueksa thai pi 2543/2544: Patirup kansueksa yangrai phuea khrai phuea arai ?* (in Thai). [Report on the state of Thai education 2000/2001: How should education be reformed, for whom, and for what purpose?]. Bangkok: Office of the National Education Committee, The Prime Minister's Office.
- Freire, P. (1995). *Pedagogy of hope: Reliving pedagogy of the oppressed* (R.R. Barr, Tran.). New York: Continuum.
- Freire, P. (1998). *Teachers as cultural workers: Letters to Those who dare teach*. (D. Macedo, D. Koike, & A. Oliveira, Trans.). Cambridge, MA: Westview Press.
- Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.). New York: Continuum.
- Ganjanapan, A. (Ed.). (2020). *Chut tat khong rueang tong ham nai phuenthi khwamru* (in Thai). [Intersections of taboos in the knowledge space]. Chiang Mai: Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Hirai, K. (2015). Social movements and the production of knowledge: Body, practice, and society in East Asia. *Senri Ethnological Studies (SES)*, 91, 1–22. <https://doi.org/10.15021/00002337>
- Holland, D., Fox, G., & Daro, V. (2008). Social movements and collective identity: A decentered, dialogic view. *Anthropological Quarterly*, 81(1), 95–126. <https://doi.org/10.1353/anq.2008.0001>
- Institute for Population and Social Research, Mahidol University. (2019). *Sukkhaphap khon thai 2563: Song thotsawat patirup kansueksa thai khwam lomleo lae khwamsamret* (in Thai). [Thai people's health 2020: Two decades of Thai education reform: failures and successes]. Retrieved October 5, 2022, from https://www.thaihealthreport.com/file_book/innSp.pdf

- Katchawattana, P. (2020, December 25). *Ruam 'patiwat kansueksa thai' kap pharakit plian 'khru phuson' pen 'phu kokan' chueamyong su kan rian onlai* (in Thai). [Join the 'Thai education revolution' with the mission to transform 'teachers' into 'teacher initiators', connecting to online learning]. Retrieved October 5, 2022, from <https://www.salika.co/2020/12/25/education-revolution-begin-with-teacher-change/>
- Khru kho son khuen wethi bo din pluk phuean ruam achip ya klua siang dek klahan pokpong dek. (2020, September 25). [Kru Kor Sorn on stage at Bodin School, urging fellow professionals not to be afraid of children's voices, to be brave enough to protect students]. *Matichon Online*. Retrieved from https://www.matichon.co.th/politics/news_2366295
- Laochai, A., Wichaidit, S., Ninkhate, F., Chamchoy, P., & Juntrasook, A. (2022). *Kokan khru: Khabuankan khlueanwai nai lok kansueksa* (in Thai). [Kor Karn Kru: Movements in the world of education]. Pathum Thani: Leadership for the Future, Faculty of Learning Sciences and Education, Thammasat University.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the present: Social movements and individual needs in contemporary society*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Melucci, A. (1996). *Challenging codes: Collective action in the information age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nawarat, N., Nasee, P., Jatuporn, O., & Sapphasuk, W. (2021). *Kan samruat sathanakan panha lae kan phatthana rabop khwamru sueksa sat lae chittawitthaya kansueksa nai prathet thai* (in Thai). [An exploration of the issues and development of the knowledge system in education and educational psychology in Thailand]. Bangkok: Social Research Institute, Chulalongkorn University and The Office of National Higher Education Science Research and Innovation Policy Council.

- Office of the Basic Education Commission. (2021). *Khrongkan phatthana laksut kansueksa khanphuenthan phutthasakkarat...(laksut than samatthana)* (in Thai). [Basic education curriculum development project, B.E... (competency-based curriculum)]. Retrieved August 7, 2022, from <https://cbethailand.com>
- Office of the Education Council. (2009). *Khosanoe kan patirup kansueksa nai thotsawat thi song (pho so 2552–2561)* (in Thai). [Proposals for education reform in the second decade (2009–2018)] (2nd ed.). Bangkok: Office of the Education Council: Policy and Planning Division.
- Office of the Permanent Secretary for Defence. (2014). *Krop khwam hen ruam patirup prathet thai dan kansueksa* (in Thai). [Consensus framework for educational reform in Thailand]. Bangkok: Office of The Permanent Secretary For Defence.
- Phetdong, C., Wongkitrungrueng, W., & Meedeche, A. (2020, July 7). *Somkiat tang kit wa nit phuentshi nawattakam kansueksa khamtop hongrian thai nai satawat thi 21?* (in Thai). [Somkiat Tangkitvanich: Educational innovation areas–the answer to 21st century Thai classrooms?]. Retrieved September 20, 2022, from <https://bookscape.co/somkiat-in-interview>
- Polletta, F., & Jasper, J. M. (2001). Collective Identity and social movements. *Annual Review of Sociology*, 27, 283–305. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.283>
- Smith, S. U., Hayes, S., & Shea, P. (2017). A critical review of the use of Wenger’s Community of Practice (CoP) theoretical framework in online and blended learning research, 2000–2014. *Online Learning*, 21(1), 209–237. <https://doi.org/10.24059/olj.v21i1.963>
- Tanabe, S. (2016). Introduction. In S. Tanabe (Ed.), *Communities of potential: social assemblages in Thailand and beyond* (pp. 1–18). Chiang Mai: Silkworm Books.

- Tanjapatkul, N. (2021, November 30). *Muea patirup kansueksa nam pai su khwam lueam lam ? : Mong kansueksa thai bon thanon sai seri niyom mai kap Vong-on Phuaphansawat* (in Thai). [When education reform leads to inequality?: A Look at Thai education on the neoliberal path with Vong-on Phuaphansawat]. Retrieved September 1, 2022, from <https://www.the101.world/vong-on-phuaphansawat-interview/>
- The Potential. (2024, June 25). *Sangkhom kan rianru khue sangkhom haeng khamtham: Putcha 5 kho chak 'sattrachan naiphaet Vicharn Panich' thophthuan khwam khaochai (phit) thangkan sueksa* (in Thai). [A learning society is a society of questions: 5 questions from 'Prof. Dr.Vicharn Panich' revisiting misunderstandings in education]. Retrieved October 10, 2024, from <https://thepotential.org/social-issues/learning-society/>
- The Secretariat of The House of Representatives. (2014). *Sara sangkhep praden kan patirup prathet thai dan kansueksa* (in Thai). [Executive summary of key issues in Thailand's educational reform]. Bangkok: The Secretariat of The House of Representatives.
- Vongon Phuaphansawat rat (sang) son: Kan tham khwam khaochai rat thai phan botbat khong kharatchakan khru (in Thai). [Vongon Phuaphansawat The State (–ordered) education: Understanding the Thai State through the role of government teachers]. (2019, May 13). *Prachatai*. Retrieved from <https://prachatai.com/journal/2019/05/82452>
- Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning as a social system*. Retrieved October 10, 2024, from <https://thesystemsthinker.com/communities-of-practice-learning-as-a-social-system/>
- Wenger, E., McDermott, R., & Snyder, W. (2002). *Cultivating communities of practices: A guide to manage knowledge*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Westheimer, J. (2015). *What kind of citizen? Educating our children for the common good*. Columbia: Teacher College Press.